

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ

Katedra studií občanské společnosti

Občanská angažovanost disidentek

Diplomová práce

Bc. Kateřina Singerová
Vedoucí práce: Mgr. Dana Moree, Dr.

Praha 2014

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a s použitím pramenů a literatury řádně citovaných a uvedených v seznamu literatury. Práci jsem nevyužila k získání jiného nebo stejného titulu. Souhlasím s tím, že tato diplomová práce může být zveřejněna v elektronické knihovně FHS UK a může být využita i jako studijní text.

V Praze, dne 24. 06. 2014

.....

Kateřina Singerová

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé práce Mgr. Daně Moree Dr. za čas, který práci věnovala, za její kritické připomínky a vlídný přístup. Současně bych chtěla poděkovat všem respondentkám, s nimiž jsem dělala rozhovory, neboť bez jejich ochoty by tato práce nemohla vzniknout.

OBSAH

1. ÚVOD	11
2. TEORETICKÁ ČÁST	13
2.1. Občanská angažovanost	13
2.1.1. Občanská angažovanost a Robert Putnam	13
2.1.2. Různé definice občanské angažovanosti.....	14
2.1.3. Občanská angažovanost a politická participace	20
2.1.4. Občanská angažovanost generací.....	22
2.1.5. Občanská angažovanost a gender	24
2.2. Ženy disidentky	26
2.2.1. Pojetí období disentu	27
2.2.2. Představitelé opozice	29
2.2.3. Charta 77	30
2.2.4. Role žen v Chartě 77	31
3. EMPIRICKÁ ČÁST	35
3.1. Metodologická část	35
3.1.1. Výzkumný problém a výzkumné otázky	35
3.1.2. Kvalitativní výzkumná strategie	36
3.1.3. Technika sběru dat	36
3.1.4. Výběr respondentek	38
3.1.5. Zpracování sesbíraného materiálu	39
3.1.6. Hodnocení kvality a etiky výzkumu	40
3.2. Analytická část	41
3. 2. 1. Co vedlo respondentky k občanské angažovanosti.....	41
3. 2. 2. Okolnosti občanské angažovanosti	48
3. 2. 3. Charta 77	57
3. 2. 4. Dilemata a neúspěchy	62

3. 2. 5. Represe.....	65
3. 2. 6. Politika	67
3. 2. 7. Ženství	68
3. 2. 8. Diskuze - výsledky výzkumu	72
4. ZÁVĚR.....	76
Seznam použité literatury	79
Přílohy	83
O autorce.....	84

Abstrakt

Tématem této diplomové práce je občanská angažovanost žen ve světě disentu, tedy v období 70. - 90. let 20. století. Přičemž se zaměřuji na ženy, které se angažovaly kolem hnutí Charta 77. Cílem práce je poukázat na aktivity žen v prostředí disentu a způsob, jakým je realizovaly. Dalším úkolem bylo zjistit, jakou roli v jejich angažmá hrála okolnost, že jsou ženy, a také důvody, které ženy kolem Charty 77 přivedly k občanské angažovanosti. V teoretické části jsou představeny různé pohledy na občanskou angažovanost a je zde také popsán svět disentu. Empirická část prezentuje závěry a zjištění, které byly získány kvalitativní výzkumnou metodou, konkrétně formou rozhovorů s vybranými disidentkami. V závěru práce jsou pak shrnuta zjištění a konstatováno dosažení cíle.

Klíčová slova

Občanská angažovanost, aktivismus, disent, opozice, disidentky, Charta 77

Abstract

The theme of this diploma thesis is the civic engagement of women in dissent world from 70's to 90's of the 20th century. I am focusing on women who were engaged in movement of Charta 77. The goal of this work is to show how the female dissidents engaged, how the fact that they are women influenced their engagement. I am also analyzing reasons which led women around Charta 77 to civic engagement. In the theoretical part of diploma thesis are presented different perspectives on civic engagement and the world of dissent is more described. The empirical part presents the conclusions and findings that were obtained from qualitative research method specifically through interviews with selected dissidents. In conclusion are summarized the findings.

Keywords

Civic engagement, activism, dissent, opposition, female dissident, Charta 77

1. ÚVOD

S problematikou občanské angažovanosti disidentek jsem se obeznámila v předmětu Aktivní ženy před a po 1989, který jsem v rámci výuky na katedře Studií občanské společnosti absolvovala v letním semestru ve školním roce 2012/2013. Tento předmět vedla Mgr. Dana Moree, Dr., vedoucí méj díplomové práce. Příběhy žen, které se angažovaly v hnutí Charta 77, mě velmi zaujaly, a proto jsem se rozhodla tímto tématem zabývat i ve své diplomové práci.

Hnutí Charta 77 můžeme označit za jeden z důležitých bodů v české historii občanské společnosti. Toto seskupení se dvanáct let snažilo o prosazení lidských práv a svobod. Komunistický režim potlačoval veškeré občanské aktivity, ale fungování Charty 77 a také vydávání literatury samizdatem dokazuje, že se mu to zcela nepodařilo. V dnešní době je téma občanské angažovanosti velmi diskutované, a to zejména proto, že poukazuje na klesající občanskou angažovanost ve společnosti. Ovšem není to tak úplně pravda, protože například Ben Berger (2009) tvrdí, že dochází spíše k tomu, že se občanská angažovanost mění a lidé se tak angažují v jiných sférách, než tomu bylo v minulosti. S tím souvisí problematika tohoto pojmu, jehož definice zahrnuje velkou škálu aktivit.

Ve své diplomové práci jsem se zaměřila na disidentky, které byly na hnutí Charta 77 nějakým způsobem napojeny. Nesoustředila jsem se pouze na signatářky, protože tím bych vyloučila řadu disidentek, které často z existenčních důvodů Prohlášení Charty 77 nepodepsaly. Přesto činnost těchto žen byla neméně důležitá než oficiálních signatářek a signatářů, ale často bývá podceňována a opomíjena. O tom hovoří například i Filip Horáček (2006), podle kterého je opomíjen i disent, a co se týče ženského disentu, tak ten je opomíjen dvojnásobně. Proto jsem se zabývala tím, jak se ženy na disentu podílely, jaké důvody je k občanské angažovanosti vedly a jakou roli v jejich angažmá sehrálo jejich ženství. Disidentek bylo poměrně mnoho, ale nijak to nekoresponduje s tím, co o nich víme.

Svou diplomovou práci jsem rozdělila na čtyři části, přičemž stěžejní jsou části teoretická a empirická. Jelikož pojem občanská angažovanost nemá jasnou definici

pokusím se v druhé kapitole, v teoretické části, zabývat tím, jak na občanskou angažovanost nahlíží různí autoři a jak občanskou angažovanost charakterizují. Také se pokusím přiblížit občanskou angažovanost v různých kontextech. Dále se chci věnovat disentu a také Chartě 77, která je pro mou diplomovou práci klíčová.

Ve třetí kapitole, v empirické části, nejprve popíšu jakou metodu jsem pro svůj výzkum použila a jakým způsobem jsem sbírala data a jak probíhala jejich interpretace. Analýza rozhovorů realizovaných v rámci výzkumu, uvedená v druhé části empirické kapitoly, je rozdělena do několika kategorií, které mi umožnily odpovědět na moje výzkumné otázky. V závěru empirické části se pokusím teoretické koncepty uvést do souvislosti s mými zjištěními.

2. TEORETICKÁ ČÁST

V této části představuji základní teorie a koncepty, které jsou pro moji diplomovou práci klíčové. Jedná se o teorie týkající se občanské angažovanosti a různé přístupy k tomuto pojmu. Dále se zabývám obdobím normalizace, potažmo Chartou 77.

2.1. Občanská angažovanost

Problémem, který doprovází občanskou angažovanost, je jeho neexistující definice. Většina literatury zabývající se občanskou angažovaností pochází z anglofonního prostředí. Existující definice o občanské angažovanosti se neshodují na tom, co vlastně tento pojem znamená. Občanská angažovanost podle Adlera a Gogina (2005) je způsob jakým aktivní občan participuje na životě komunity, kde chce zlepšit podmínky pro ostatní občany. Ben Berger (2009) hovoří o tom, že problém všech definic je v tom, že jsou velmi široké. Ekman a Amna (2012) hovoří o širokém pojetí občanské angažovanosti a úzkém pojetí politické participace. Nevýhodou širokého pojetí občanské angažovanosti je pak ta, že pod tento pojem lze zařadit mnoho aktivit a může to tedy působit poněkud zmateně. Pro úzké pojetí politické participace je charakteristická účast ve volbách. Toto zúžení politické participace se poté může jevit jako limitující. V poslední době můžeme pozorovat rostoucí zájem o problematiku politické participace. Tento zájem je často spojován s obavou ze snižující se občanské angažovanosti, nižší volební účasti, ale souvisí rovněž s klesající důvěrou vůči politikům a politickým stranám. (Ekman, Amna, 2012)

2.1.1. Občanská angažovanost a Robert Putnam

Pojem občanská angažovanost byl zpopularizován Robertem Putnamem. Putnam se však spíše zaměřoval na samotnou angažovanost a nepracoval s angažovaností občanskou a politickou. Pro Putnama tak angažovanost představovala velkou škálu činností, od čtení novin, sledování televize, hraní bowlingu až po politickou participaci. Putnam spojoval vysokou míru angažovanosti s fungující demokracií a také trhem. (Putnam, 1995)

Robert Putnam (1993) vyzdvihuje občanskou angažovanost a sociální kapitál při srovnávání severní Itálie, která byla ekonomicky a politicky úspěšnější, s Itálií jižní. V jeho pojetí pojem „občanský“ nabývá výjimečný rozsah, zahrnující sociální propojení, družnost, mezilidskou důvěru, ale také záležitosti týkající se politiky a občanství. Angažovanost znamená zapojení různých druhů, ať už pasivních nebo aktivních. Putnam (1993) zjistil, že severní Itálie je bohatší, co se týče občanské angažovanosti, od dobrovolné participace občanů ve spolcích, různých kruhů přátelství až po formální politické procesy. To koresponduje s vyšší úrovní důvěry a recipročních norem, ale také s větší politickou a ekonomickou efektivností, než v občansky neangažované jižní Itálii. Jižní Itálie, kterou Putnam nazývá neobčanskou komunitou, trpí rozsáhlou politickou korupcí a stagnující ekonomikou. Můžeme tak říci, že vysoká občanská angažovanost souvisí s dobrými politickými a ekonomickými výsledky. Putnam pravděpodobně občanskou angažovanost nepovažoval za typ, ale spíše za zdroj sociálního kapitálu. Občanská angažovanost tak znamenala asociační zapojení, které mohlo být politické, ale také nemuselo. V těchto asociačních zapojení uvízli jednotlivci v sítích a normách důvěry a reciprocity, a proto generuje sociální kapitál. (Putnam, 1993)

Putnam (1995) tvrdil, že se občanská angažovanost v USA snižuje. Problémem ale podle Bena Bergera (2009) je to, že není jasné, co se vlastně snižuje. Putnam říká, že se snižuje účast voličů ve volbách. Církevní organizace mají nejvíce členů, zejména jsou oblíbené u žen. Náboženství má v Americe poměrně silné postavení, ale od roku 1960 počet aktivních věřících klesá. A od roku 1975 dochází k snižování členství. Snižuje se i angažovanost rodičů v rodičovsko-učitelských spolcích. (Putnam, 1995)

V Putnamově pojetí občanská angažovanost zahrnuje participaci v masových politických stranách, jakož i v sousedských spolcích, ve sportovních klubech, spolcích, odborech a literárních spolcích. Také zahrnuje morální komponenty, normy důvěry a reciprocity, společně s politickými a sociálními elementy. (Putnam, 1995)

2.1.2. Různé definice občanské angažovanosti

Ekman a Amna (2012) přicházejí s novou typologií občanské angažovanosti (tabulka 1), která zahrnuje i skryté formy politické participace, potažmo občanské angažovanosti.

Ve své typologii rozlišují také kolektivní a individuální formy jednání. Svou typologii rozdělili na občanskou participaci (latentní politická participace) a manifestní politickou participaci. Autoři rozdělují manifestní politickou participaci na formální a na aktivismus neboli na mimoparlamentní participaci, kterou dále dělí na legální a nelegální. Do formální politické participace zařazují účast občanů u voleb a referend, ale patří sem i takzvané prázdné volební lístky, které vyjadřují nespokojenost s politikou či protest proti politice. Dále do formální politické participace patří kontaktní aktivity, například ovlivňování politiků a státních úředníků. Členství v politické straně nebo organizacích, které řeší otázku lidských práv či životního prostředí, můžeme zařadit do formální politické participace, která má charakter kolektivní formy. Mimoparlamentní participaci autoři rozdělují na legální a nelegální. Pokud se občané účastní demonstrací či stávek, zařazují takovéto jednání mezi legální mimoparlamentní participaci. Některé aktivity mimoparlamentní participace jsou nezákonné, jako například účast na nelegálních demonstracích. Mezi legální a nelegální mimoparlamentní participací se nalézá šedá zóna, které je spojována s nejasnými právními aktivitami. Například squatting je v některých zemích povolen. Manifestní politická participace tedy představuje jednání, jehož snahou je přímo ovlivnit rozhodnutí vlády a politiků. (Ekman, Amna, 2012)

Pokud však chceme porozumět participaci v různých zemích, nesmíme přehlížet latentní politickou participaci. Občanská participace je ve vztahu k politické participaci latentní. Lidé se totiž angažují ve společnosti v oblastech, které nijak nesouvisejí s politikou. Podle autorů je občanská angažovanost soubor aktivit, které nějakým způsobem ovlivňují společnost. Lidé se ve společnosti angažují v různých sférách (darování financí, diskutování o politice, recyklace). Lidé vykonávají dobrovolnickou práci, aby tím pomohli jiným lidem. Lidé se organizují, aby vyřešili nějaký lokální problém, nebo aby zlepšili podmínky pro určitou skupinu ve společnosti. (Ekman, Amna, 2012)

Tabulka 1. Latentní a manifestní politická participace (Ekman, Amna, 2012: 292)

Občanská participace (latentní politická participace)		Manifestní politická participace		
Zapojení se (upozornění)	Občanská angažovanost (aktivní)	Formální politická participace	Aktivismus (mimoparlamentní participace)	
			Legální	Nelegální
Individuální formy				
Osobní zájem o politiku a společenské problémy; Pozornost věnována politickým záležitostem	Aktivity založené na osobním zájmu a pozornosti k politickým a společenským problémům	Účast ve volbách a kontaktní aktivity	Mimoparlamentní formy participace: projevit svůj názor veřejně, podepsání petice	Politicky motivované protiprávní jednání založené na individuálních důvodech
Kolektivní formy				
Pocit příslušnosti ke skupině nebo kolektivu s výrazným politickým profilem nebo programem Životní styl související s politickým postojem (identita, oblečení, hudba, stravování, hodnoty)	Dobrovolnická práce vedoucí ke zlepšení podmínek v lokální komunitě, nebo práce pro charitu nebo pomoc druhým (mimo vlastní rodinu a okruh blízkých přátel)	Organizovaná politická participace: členství v politické straně, odborech a organizacích	Volně organizované formy nebo sítě založené na politické participaci: nová sociální hnutí, demonstrace, stávky a protesty	Ilegální a násilně aktivity a protesty: demonstrace, výtržnosti, ničení majetku, squatting, konfrontace s policií nebo politickými odpůrci

S jiným pohledem na občanskou angažovanost přicházejí autoři Adler a Goggin. Termín občanská angažovanost je často používán k popisu různých filozofií na téma občanství a také různých aktivit. Definice občanské angažovanosti záleží na perspektivě a zájmu toho, kdo definici předkládá. Pozoruhodné je ovšem to, jaké rozmezí tento termín má. (Adler, Goggin, 2005)

Adler a Goggin uvádějí několik příkladů, jak může být občanská angažovanost definovaná. Konkrétně hovoří o čtyřech přístupech. Občanská angažovanost jako veřejná služba (některé definice zdůrazňují dobrovolnickou činnost v lokální komunitě), jako kolektivní jednání (kdy občanská angažovanost je jakákoliv aktivita, ve které jednotlivci prostřednictvím kolektivního jednání ovlivňují společnost), jako politické zapojení (v tomto případě se jedná o aktivity, které jsou jak kolektivní, tak především politické) a jako společenská změna (kdy aktivní občané participují na životě jejich komunity za účelem zlepšení podmínek v této komunitě). (Adler a Goggin, 2005)

Občanská angažovanost zahrnuje několik různých dimenzí a aspektů. Tabulka 2 zachycuje dvě různé dimenze tohoto pojmu. Jedna se týká individuálních a neformálních aktivit nebo kolektivního jednání, které je formální. Druhá dimenze se zabývá rozdílem mezi účastí v komunitních aktivitách a zapojením se do politických aktivit. V tomto širokém spektru mohou být aktivity provozovány jak za nějakou úplatu, tak také zadarmo. (Adler, Goggin, 2005)

Tabulka 2. Škála občanské angažovanosti (Adler, Goggin, 2005: 240)

Škála občanské angažovanosti					
Neformální/soukromé Individuální jednání			Formální/veřejné Kolektivní jednání		
					
Komunitní aktivity	Pomoc sousedovi	Příspěvní na charitu	Členství v náboženské nebo komunitní skupině	Příležitostné nebo občasné dobrovolnictví	Trvalá intenzivní služba
Politické aktivity	Politická diskuse s kamarády	Účast ve volbách	Obhajování politiky	Aktivní participace v politické straně nebo zájmové skupině	Usilování o veřejný úřad

Adler a Goggin hovoří o kategorizaci dobrovolnictví¹, která je rozdělena na čtyři stupně, podle toho, kolik času stráví člověk dobrovolnou prací. Můžeme tedy hovořit o občasném (jednou za čas), stabilním (pravidelné týdenní aktivity), intenzivním (po dobu 9-12 měsíců má dobrovolník naplánovanou týdenní činnost) a motivujícím dobrovolnictví (tzv. placené dobrovolnictví, dobrovolníkovi je jako kompenzace za jeho služby proplaceno ubytování, strava nebo doprava). (Adler, Goggin, 2005)

Adler a Goggin uvádějí definici občanské angažovanosti: „*Občanská angažovanost popisuje, jak aktivní občan participuje na životě komunity za účelem zlepšení podmínek pro ostatní, nebo jak zlepšit budoucnost dané komunity.*“ (Adler a Goggin, 2005: 241) (překlad vlastní)²

¹ Schéma kategorizaci dobrovolnictví je od National Council on the Aging

² V originále: Civic engagement describes how an active citizen participates in the life of a community in order to improve conditions for others or to help shape the community's future.

Posledním autorem, kterého zde zmíním, je Ben Berger, podle kterého je pojem občanská angažovanost už mrtvý. Občanská angažovanost znamená tolik věcí, že zároveň neobjasňuje vůbec nic, proto chce autor tento pojem „pohřbít“. Odborníci pod občanskou angažovanost zařazují mnoho aktivit od hraní bowlingu až po sledování politických debat nebo finanční podporu politických stran. Pro novináře, veřejné činitele znamená občanská angažovanost téměř cokoliv, pod tento pojem zařazují aktivity, jako jsou politická participace, darování financí, charitativní činnost nebo komunitní práce. Někteří tvrdí, že občanská angažovanost se za posledních čtyřicet let snižuje. Jiní však zase s tímto tvrzením nesouhlasí a vysvětlují to tak, že se jednoduše občanská angažovanost změnila, respektive formy občanské angažovanosti. Obě strany ale souhlasí s tím, že cokoliv občanská angažovanost představuje, tak jí potřebujeme, ale neshodují se v tom, co občanská angažovanost představuje. (Berger, 2009)

Ben Berger zastává názor konce tohoto pojmu, ne však politické participace, sociálního spojování, asociačního členství, dobrovolnictví nebo spolupráce. Podle Bergera (2009) občanská angažovanost zahrnuje všechna tato témata, ale zároveň žádné z nich nevysvětluje. Občanská angažovanost v tom smyslu, jak se o ní dnes mluví, zahrnuje politické, sociální a morální složky. Když o občanské angažovanosti hovoří sociologové, většinou tím myslí to, co Berger chápe jako sociální nebo morální angažovanost. V tomto případě občané věnují pozornost sociálním skupinám a sítím. Pokud má Berger na mysli politickou angažovanost, hovoří o ní většinou političtí teoretici, v tomto případě občané věnují pozornost a své aktivity politickým problémům a procesům. Je však otázkou, zda se vůbec má rozlišovat mezi politickou, sociální a morální angažovaností. U občanské angažovanosti je těžké odlišit její vlastnosti od podobných konceptů, jako jsou sociální kapitál, politická participace, ale i přátelství. (Berger, 2009)

Ben Berger tedy zastává názor, aby se místo občanské angažovanosti používaly spíše angažovanosti politické, sociální a morální. (Berger, 2009)

Politická angažovanost se přímo týká politiky na lokální, ale i celostátní úrovni, nebo také aktivit, jejichž následky ovlivňují přímo nebo nepřímo orgány státní správy. Politická angažovanost tak zahrnuje většinu aktivit, které jsou přirozeně spojovány

s politickou participací nebo občanstvím (účast při volbách, finanční příspěvky politickým stranám, zabývání se politickými problémy, účast na demonstracích). (Berger, 2009)

Berger do sociální angažovanosti zahrnuje všechny činnosti spolkového zapojení. Věnuje pozornost sdružením v občanském životě, která nejsou nijak politická, ale řadí sem také neformální společenský život a přátelství. Sociální angažovanost je proto koncepčně vzdálená od politické angažovanosti, nicméně se tyto dvě angažovanosti mohou kombinovat. Avšak sociální angažovanost se většinou vyskytuje bez politických znaků. Většina každodenní sociální angažovanosti je nepolitická. Sociální angažovanost může produkovat sociální kapitál, který většinou souvisí s politickou angažovaností, nebo také partnerství důvěry či reciprocity. A tak zatímco sociální angažovanost je sama o sobě nepolitická, můžeme ji často považovat za před-politickou. (Berger, 2009)

Morální angažovanost souvisí jak s angažovaností politickou, tak také sociální, ale není tomu tak vždy. Morální angažovanost zahrnuje aktivity, které podporují morální kodex, morální uvažování nebo morální principy. Tato kategorie je velmi těžce definovatelná. (Berger, 2009)

Nahrazením občanské angažovanosti politickou, sociální a morální angažovaností nám pomáhá jasněji hovořit o tom, jak má demokracie fungovat. (Berger, 2009)

2.1.3. Občanská angažovanost a politická participace

Když hovoříme o občanské angažovanosti, je také třeba zmínit politickou participaci. Ovšem stejně jako u občanské angažovanosti není u politické participace jasná definice tohoto pojmu. Politická participace představuje jak dobrovolnické aktivity, tak také ovlivňování vlády a politiků. Volby byly dlouho považovány za typický příklad politické participace. Do politické participace však můžeme také zařadit demonstrace, stávky a další protestní akce. (Ekman, Amna, 2012) Teorell (in Ekman, Amna, 2012) přišel s rozsáhlejší typologií politické participace, kterou rozdělil na pět oblastí. V první řadě je to volební participace, dále je to oblast zahrnující darování peněz na charitu, různé bojkoty, ale také podpis petice. Třetí oblastí jsou aktivity spojené s politikou (člen politické strany, darování financí politickým stranám a také dobrovolná práce pro politické strany). Předposlední

dimenzí jsou protestní aktivity a pátou oblastí jsou kontaktní aktivity. (Ekman, Amna, 2012) Podle Ekmana a Amny (2012) je problémem této typologie to, že nezahrnuje skryté formy politické participace, tedy takové aktivity, které bychom mohli nazvat předpolitické.

Občané mohou participovat ve veřejném životě mnoha způsoby. Formy politické participace se mohou lišit v cílech, v zaměření aktivit, v místech konání a v úrovni úsilí. Cílem politické angažovanosti je ovlivnit vládu nebo veřejné činitele. Pro většinu Američanů to znamená účast ve volbách. Na druhou stranu cílem občanské angažovanosti je dosáhnout veřejného dobra za spolupráce většiny ostatních lidí. Občanská angažovanost se vyskytuje především v prostředí neziskových organizací. Jako příklad občanské angažovanosti můžeme uvést dobrovolnictví. Rozlišit občanskou angažovanost od politické je velice důležité, ale hranice mezi těmito dvěma angažovanostmi nejsou zcela jasné. Občanská angažovanost se vyskytuje především mimo politiku, ale důsledky činnosti občanské angažovanosti mohou souviset s problémy, které řeší i vlády, jako například bezdomovectví nebo vzdělání. (Zukin, 2006)

Kromě politické a občanské angažovanosti hovoří Zukin ještě o dalších dvou typech veřejné angažovanosti. Jde o veřejný hlas, čímž má na mysli to, že se občané vyjadřují k veřejným záležitostem. Můžeme sem zařadit aktivity, jako je například podpis petice. Dalším typem je pak angažovanost kognitivní, která věnuje pozornost politickým aférám a samotné politice. Pod kognitivní angažovaností můžeme zahrnout čtení novin nebo diskuse o politice s kamarády. (Zukin, 2006)

Joel Westheimer (2008) se zabývá vztahem mezi politickou angažovaností a ideálem takzvaného morálního občana. Všímá si role, kterou hrají školy v rozvíjení demokratických zvyků občanství. Podle Westheimera jsou programy, které budou děti učit participaci, velmi potřebné. Někteří odborníci se obávají snižující se občanské a politické participace mezi mladými lidmi a věří, že školy by mohly studenty naučit jak dovednosti, tak také přístupu a vědomí, což jsou kompetence potřebné pro participaci a aktivní občanství. Problémem však je, co znamená být dobrým občanem. Pro některé pedagogy být dobrým občanem znamená oblékat se čistě/vhodně, poslouchat autority a být ohleduplný k sousedům. Westheimer (2008) přichází se třemi typy dobrého občana.

Osobně odpovědný občan, participativní občan a sociálně spravedlivý občan. Osobně odpovědný občan jedná odpovědně ve své komunitě, pracuje a platí daně, třídí odpad, pomáhá druhým, pokud je to třeba, daruje jídlo, které je pak přerozděleno potřebným. Osobně odpovědný občan, pokud chce vyřešit sociální problém nebo zlepšit společnost, musí mít dobrý charakter, být čestný, odpovědný a dbalý zákonů. Participativní občan se aktivně podílí na životě komunity, organizuje akce na podporu těch, kteří to potřebují, je obeznámen s fungováním vlády a státních institucí. Pokud chce participativní občan vyřešit společenský problém nebo zlepšit společnost, musí být aktivní v participaci v rámci komunity. Sociálně spravedlivý občan umí kriticky zhodnotit sociální, politické a ekonomické struktury. Je také schopen prozkoumat strategie vedoucí k řešení příčin daných problémů. Shrňme-li to, tak zatímco participativní občan organizuje sbírku jídla, osobně odpovědný občan na jídlo přispívá a sociálně spravedlivý občan se ptá, proč jsou vlastně někteří lidé bez dostatku jídla, pátrá tedy po kořenech tohoto problému. (Westheimer, 2008)

2.1.4 Občanská angažovanost generací

Koncept občanské angažovanosti byl dříve užíván především v kontextu s mladými lidmi. Adler a Goggin tvrdí, že předpoklad, že mladí lidé se budou podílet na dobrovolnictví nebo na veřejně prospěšných pracích jako součásti jejich dospívání, dnes již není. Můžeme tak vidět rozdíly v občanské angažovanosti mezi mladými a staršími lidmi. (Adler, Goggin, 2005)

Co se týče věku a politické angažovanosti, tak ta roste společně s věkem, vrcholem je věk kolem 60 let a poté začne klesat, podobně je to také u angažovanosti kognitivní. U občanské angažovanosti je větší míra aktivity u mladší generace než u starší. (Zukin, 2006)

Rozhodnutí zda se budeme nebo nebudeme angažovat, se zdá poněkud jasné, buď budeme aktivní anebo ne. Nicméně k tomuto rozhodnutí vede ne zcela jednoduchá cesta. Zukin (2006) hovoří o osmi krocích, které podle něj vedou k angažovanosti. Je to výchozí charakteristika (věk, pohlaví, rasa), časná socializace (někdo z domova byl

dobrovolníkem), vzdělání, formativní postoje a chování (vyhýbání se sledování televize, generační sebeidentifikace), sociální kapitál (velikost sociálních sítí, mezilidská důvěra, účast na náboženských aktivitách), politický kapitál (smysl pro občanskou povinnost, stranictví, politická znalost), postoj k vládě a politice (pozitivní přístup k vládě a politice) a mobilizace. (Zukin, 2006)

Abychom pochopili občanskou angažovanost, je dobré se podívat na empirické výsledky. Adler a Goggin (2005) využívají výzkumu, který byl proveden v USA a sleduje také rozdíly občanské angažovanosti napříč generacemi. Ve výzkumu byly aktivity občanské angažovanosti rozděleny do tří kategorií. Na indikátory občanské (dobrovolnictví a získávání finančních prostředků pro dobročinné účely), volební (participace ve volebním procesu) a politického hlasu (aktivně podporovat či oponovat jednotlivým problémům politiky). Ve výzkumu byl zřetel kladen především na první dva, tedy na formy angažovanosti občanské a volební. Ve výzkumu se zjistilo, že 48% lidí se nijak neangažuje. Volební formy angažovanosti představuje 20% a 16% se spíše angažuje ve formě občanské. 16% skupina respondentů se angažuje v obou oblastech. (Adler, Goggin, 2005)

Ve zmiňované studii jsou srovnávány způsoby občanské angažovanosti mezi různými věkovými kategoriemi, od 15 až po 55+ (viz tabulka 3). Nejméně angažovaná skupina je od 15 do 25 let, nejvíce se naopak angažují lidé ve věku 38 až 55. Co se týče volební účasti, tak zde je nejaktivnější nejstarší skupina tedy 55+ a nejméně aktivní ve volební účasti jsou lidé ve věku od 26 do 37 let. Občanská angažovanost je nejvyšší u lidí ve věku od 26 do 37 let a nejméně se občansky angažuje skupina 55+. Lidé ve věku 38 až 55 let se angažují nejvíce v obou typech angažovanosti, tedy jak volební tak i občanské. (Adler a Goggin, 2005)

Tabulka 3. Schéma občanské angažovanosti podle věku (v procentech). (Adler, Goggin, 2005:243)

Věk	15 - 25	26 - 37	38 - 55	55+	Celkem
Neangažovaní	56,8	53	42,1	43,3	47,6
Volební angažovanost	15,1	13,2	19,3	31,3	20,1
Občanská angažovanost	17	20,5	18,7	9,1	16,4
Obě angažovanosti	11,1	13,3	19,9	16,3	15,9

Možným důvodem, proč se v dnešní době více mladých lidí v USA občansky angažuje, může být i v jisté propagaci občanské angažovanosti. V roce 1985 byl prezidenty amerických škol založen Campus Compact za účelem podporovat a propagovat občanskou angažovanost mezi institucemi vzdělání. Dnes se v Campus Comapct sdružuje kolem 1 100 středních škol a univerzit po celých USA. A ačkoliv se podíl mladých lidí na veřejně prospěšných pracích zvyšuje, tak jejich angažovanost, co se týče voleb, stále klesá. (Adler, Goggin, 2005)

2.1.5. Občanská angažovanost a gender

Zatímco veřejná oblast politiky je mužská, domácí sféra domova je ženská, tento rozdíl je dán historicky, a z tohoto důvody jsou ženy často vyloučeny z procesu vytváření státní moci. (Einhorn, Sever, 2003) Muži dominují v oblasti politických aktivit. Jedním z cílů feministek v západní Evropě a v USA bylo destabilizovat hranice mezi veřejnou a soukromou sférou, za účelem zviditelnit politickou podstatu ženských aktivit. (Einhorn, Sever, 2003) Skutečnost, že jsou ženy méně politicky zainteresované a informované než muži, tedy tato genderová propast v politické angažovanosti, má následky pro politickou

participaci. V porovnání s muži jsou ženy daleko méně zainteresované ohledně politiky. (Verba, Burns, Schlozman, 1997)

Genderové rozdíly v politické participaci jsou v populaci všudypřítomné. Jak už bylo řečeno výše, muži se daleko více zajímají o politiku, proto není překvapením, že se muži podílejí na politické kampani nebo se zapojují do politických organizací. Zatímco ženy se více zapojují do organizací, které se zaměřují na seniory, vzdělávání nebo mládež. Mladé ženy se angažují v komunitních aktivitách nebo jako dobrovolnice pro neziskové organizace, často jsou ovlivněny jakousi občanskou povinností. (Portney, Kent, Niemi, 2009)

Obava, že muži mají větší znalosti a zájem o politiku, pramení ze vztahu mezi politickou angažovaností a participací občanů. Politická aktivita je podporována dvěma faktory, a to zdroji a politickou angažovaností. Lidé se pravděpodobně účastní v politice, když jejich zdroje jsou občanské schopnosti nebo peníze, nebo když se o politiku zajímají a informují se o ní. Lidé se také pravděpodobněji účastní, pokud je k tomu někdo vyzve. (Verba, Burns, Schlozman, 1997)

Portney, Kent a Niemi hovoří o tom, že vzdělání má vliv na to, jaké politické znalosti lidé mají. Ti, kteří nenavštěvují vysokou školu, mají nižší povědomí o politice než ti, kteří na vysokou školu chodí. Vzdělání tak hraje určitou roli, ale genderové rozdíly se v politické participaci snižují jen minimálně. Na to, zda se mladí lidé angažují, mají vliv také rodiče. Mladí lidé, jejichž rodiče jsou vzdělaní, ovlivňují svoje děti. Vliv rodičů na občanskou angažovanost je větší u mladých mužů než u žen. (Portney, Kent a Niemi, 2009)

Tradičně jsou ženská hnutí ve Velké Británii a USA, údajně neutrálním prostorem občanské společnosti pro emancipační akce. Historie ženské mobilizace v dobrovolnickém sektoru v západní Evropě vedla k feministickému předefinování toho, co se považuje za politické. Jestliže zapojení v nevládních organizacích je považováno za politické, tak potom na základě definice je mnoho aktivit na lokální úrovni, které jsou historicky považovány za doménu žen. (Einhorn, Sever, 2003)

Ženské skupiny nejsou pokaždé založeny kvůli nějaké záležitosti, které jdou ruku v ruce s genderovými zájmy. Je třeba udělat rozdíl mezi jednotlivými ženskými skupinami,

kteře mohou být jak praktické, tak také strategické, a mezi hnutími usilujícími o sociální změnu, které jsou obecně strategická a považována za feministická. (Einhorn, Sever, 2003)

Emancipace žen byla klíčovým faktorem pro ideologii státního socialismu. Rovnost mužů a žen byla viděna jako klíčový úspěch kolektivismu, stupeň ženské participace na trhu práce a v politice byl poměrně vysoký. Státní socialismus nedělal rozdíl v občanství. Ženy tvořily 30% poslanců v parlamentu. Nicméně rovnost, která vyplývá z těchto poznatků, byla pouze symbolická. Ženy, které sice byly v parlamentu, neměly skoro žádnou pravomoc o něčem rozhodovat. Od žen bylo očekáváno, že budou pracovat na plný úvazek a zároveň se starat o domácnost a děti. Tato kombinace vyústila spíše ve fyzické a psychické vyčerpání nežli v pocit jisté emancipace. (Einhorn, Sever, 2003)

2.2. Ženy disidentky

I když většina populace Československa nesouhlasila s komunistickým režimem, jen malá část obyvatel se odvážila svůj názor veřejně projevit, a především pak vydržet tlak, který na ni byl ze strany režimu vynaložen. Těchto lidí, takzvaných disidentů nebylo mnoho. (Bendová, 2005) Ve své práci jsem se zaměřila na ženy, které působily v hnutí Charta 77 nebo se na jeho činnosti podílely. O ženách disidentkách panuje představa, že se na činnosti podílely jen okrajově, nebyly nijak aktivní a pouze podporovaly své manžele. Avšak žen, které se působily v disentu, bylo poměrně mnoho, pouze se o jejich činnosti příliš nehovoří. Kdyby se na činnosti disentu, ale také exilu, nepodílely ženy, nepodařilo by se vykonat tolik věcí, kterých disent dosáhl. (Šiklová, 2003) Tato nepřilíš pozitivní představa o disidentkách může být zapříčiněna i tím, že není tolik literatury na toto téma. Ženám disidentkám se v českém prostředí věnuje autobiografie Kamily Bendové - *Ženy v Chartě 77* (2005). Květa Jechová (2003) interpretovala rozhovory s disidentkami - *Lidé Charty 77. Zpráva o biografickém výzkumu*. Jiřina Šiklová představuje průsečík mezi těmito dvěma autorkami, neboť využívá jak svých biografických poznatků, tak také provedených rozhovorů s ostatními disidentky. Jsou to především práce *O ženách v disentu* (2003) a *Podíl českých žen na samizdatu a v disentu v Československu v období tzv. normalizace v letech 1969-1968* (2008).

2.2.1. Pojetí období disentu

Takzvaná normalizace byla zahájena roku 1968 okupací Československa vojsky Varšavské smlouvy. (Otáhal, 1999) V Československé republice jsme mohli pozorovat nejasné hranice mezi systémem politické reprezentace s jinými oblastmi sociálního jednání. V této době, před rokem 1989, stát pro většinu obyvatel splýval s komunistickou politickou stranou. Jak prohlásil tehdejší generální tajemník KSČ Milouš Jakeš, za socialismu nebyla možná žádná opozice. Komunistická strana, která byla v té době u moci, měla na politickém poli jakýsi monopol a všechny ostatní politické síly byly považovány za hrozbu tohoto monopolu. (Marada, 2003) Totalitní nadvláda komunistické strany byla založena na třech hlavních pilířích - tajné policii, polovojenských organizacích, soudech a státních zástupcích. (Přibáň, 2005) V Československu se vyskytovaly různé formy nesouhlasu s komunistickým režimem. (Blažek, 2005) Disidentské aktivity se v době normalizace staly hlavním projevem občanských aktivit a představovaly jednu z forem nesouhlasu s tehdejším režimem. (Marada, 2003)

Strategie disentu je často legitimizována morálními principy a je vedena vírou, že existuje větší pole pro všechny politiky. Disidenti se dožadovali antipolitiky či nepolitické politiky, která vyjadřuje externí povahu politického disentu a její překročení totalitního politického systému. (Přibáň, 2005) Činnost disidentů byla v období normalizace považována za projev občanských aktivit, které byly charakteristické nepolitickou strategií. (Marada, 2003) O nepolitické politice se začalo hovořit v době, kdy občané ztratili naději, že by nějakým způsobem mohli odporovat vládnoucí komunistické straně. (Otáhal, 1998) I když některé teoretické a politické pohledy na disidenty se mohou jevit jako neoriginální, jejich ústřední pozice v procesu svržení komunistického systému je nesporná. (Přibáň, 2005) Politický teror byl namířen pouze na minoritní část obyvatelstva, a to na disidenty a osoby, které bojovaly za lidská práva. Cílem disidentů bylo upozornit na vzdálenost mezi socialismem a politickou realitou. Opoziční hnutí se pokoušela poukázat, že režim, o kterém představitelé tvrdili, že jeho podstata je socialistická, legální a ústavní, byl ve skutečnosti diskriminační, represivní a porušoval mezinárodní úmluvu o lidských právech. Disidenti se tak snažili poukázat na tento nelegitimní komunistický systém

v Československu. (Příbáň, 2005) „Až do lednových událostí v roce 1989 byl disent hlavním nositelem odporu.“ (Otáhal, 1999: 21)

Většina obyvatelstva nejevila žádný zájem o politiku a tím také byla ovlivněna možnost opozice. (Otáhal, 1999) Občané Československa začali po okupaci propadat depresím a v socialismus již nevěřili. I v důsledku nezájmu obyvatelstva o veřejné záležitosti, ale také kvůli strachu před různými tresty nevzniklo masové opoziční hnutí „*Existence opozičního hnutí ohrožovalo realizaci politiky, obnovení pořádku*“ (Otáhal, 2005: 31) I přes tyto podmínky však existovaly tři proudy opozice, a to: underground, exkomunisté a liberálně demokraticky orientovaní intelektuálové kolem Václava Havla. Tyto tři proudy se v roce 1977 spojily v Chartu 77. (Otáhal, 1999)

Jednou z nejznámějších typologií (tabulka 4) opozice v komunistických režimech na konci 60. let představil Haralda Gorgon Skilling (Skilling in Blažek, 2005). Tento kanadský historik, politolog a slavista rozdělil opoziční formy do čtyř skupin: na integrální, faktickou, fundamentální a specifickou. Integrální opoziční forma je ilegální a odmítá daný politický systém. Opozice faktická se snaží o personální a politické změny. Fundamentální opozice se zaměřuje na změnu nebo na odmítnutí politického systému. A čtvrtou opoziční formou je forma specifická, která je opozicí loajální, poskytující různá řešení a alternativy k stávajícímu režimu a také naznačuje budoucí směr. (Skilling in Blažek, 2005)

Tabulka 4. Typologie opozičních forem (Skilling in Blažek, 2005: 11)

Opoziční forma	Charakteristika
Integrální	Působí ilegálně a totálně odmítá politický systém
Faktická	Opozice v prostředí mocenské elity se snaží o konkrétní personální a politické změny ve vládnoucí hierarchii
Fundamentální	Zaměřuje se na změnu nebo negaci stávajícího politického systému, která se stane základem budoucího vedení
Specifická	Loajální opozice, která se snaží změnit nebo ovlivnit veřejnou politiku kritikou etablovaného systému a nabízí různé alternativy od stávajících poměrů a naznačuje budoucí směřování

Komunistický režim se snažil bránit svobodným občanským aktivitám, kterých se obával kvůli tomu, aby jej nějakým způsobem neohrozily. Ale i přesto se nezávislá občanská společnost prosadila. (Skovajsa, 2010)

2.2.2. Představitelé opozice

Dá se říci, že v té době představovali opozici intelektuálové. (Otáhal, 1998) Umělecká a vědecká inteligence představovala klíčovou roli v období pádu komunismu. (Otáhal, 1999) S nastolením reálného socialismu souviselo také zesílení cenzury. Začaly se psát informační texty, zprávy, které nebylo možné najít v novinách, různá prohlášení a později dokonce i knihy a sborníky, které vytvořily samizdatovou literaturu. (Šiklová 2008) Umělci, kteří se nechtěli přizpůsobit komunistickému režimu, nemohli veřejně působit a byli vyloučeni z uměleckých svazů. Umělci se však i přes to snažili angažovat. Spisovatelé například zveřejňovali své práce v samizdatech, přičemž mezi nejnámější patřila edice Petlice. (Otáhal, 1999) S pomocí exilu byla řada knih v zahraničí přeložena a publikována, a poté byly tyto texty tajně posílány zpět do Československa. (Šiklová, 2008)

Umělci tak představovali důležitou součást opozice a většina z nich také stála při vzniku Charty 77. Stejně jako umělci, tak i mezi vědeckou inteligencí se komunisté pokoušeli o čistky. (Otáhal, 1999) Každý, kdo vystupoval proti režimu, byl StB nucen k tomu, aby se vzdal aktivit, které byly považovány za nepřátelské. Takzvaným nepřátelům režimu se StB také pokoušela omezovat jejich vzájemnou komunikaci, kdy například ve vybraných lokalitách (kde v té době žili někteří významní signatáři) trvala porucha telefonu i několik let. (Bendová, 2005) Na činnosti disentu se podíleli především pracovníci humanitních oborů, mezi prvními signatáři Charty 77 byli zejména historici. Pro vědeckou inteligenci neznamenal jazyk nepřekonatelný problém, a proto část emigrovala. (Otáhal, 1999)

2.2.3. Charta 77

Z politického hlediska lze Chartu 77 považovat za nejvýznamnější občanskou iniciativu té doby. (Skovajsa, 2010) V lednu 1977 bylo vydáno Prohlášení Charty 77. Nejednalo se o politický program, ale spíše o seznam uvádějící porušování lidských práv a občanských svobod komunistickým režimem. (Příbáň, 2005) I když samotná Charta 77 se nedefinovala jako politické hnutí, byla tak viděna v očích režimu. (Marada, 2003) V tomto Prohlášení byl popsán stav týkající se dodržování mezinárodních dohod o občanských a politických právech. V Prohlášení Charty 77 se nevěnovala pozornost právům hospodářským a sociálním. Charta 77 byla neformálním, volným a otevřeným společenstvím. Nebyla tudíž organizací, která by měla nějakou strukturu nebo stanovy. K Chartě 77 patřil každý, kdo souhlasil s jejím Prohlášením, ale také ten, kdo ji podporoval nebo se účastnil na její práci. Cílem Charty 77 nebylo vybudovat masové hnutí, ale chtěla svých cílů zpočátku dosáhnout dialogem s mocí. (Otáhal, 2005)

Po vzniku Charty 77 se komunistické vedení pokusilo činnost Charty 77 zastavit, tato snaha se mu však nepodařila, proto se poté pokusilo o izolaci hlavních aktérů Charty 77. Někteří signatáři byli nedlouho po zveřejnění prohlášení Charty 77 zavřeni. (Otáhal, 1999) *„Příčinou, proč mocenské centrum reagovalo na Chartu 77 až hystericky, byl politický dopad Prohlášení, které vytyčením požadavku lidských a občanských práv mířilo proti samotné podstatě totalitního režimu.“* (Otáhal, 2005: 33) Ještě v horší situaci se snad nacházeli noví signatáři, protože už věděli, co je může čekat, pokud Chartu 77 podepíší. (Bendová, 2005) Nejdříve docházelo k útlaku signatářů s cílem odvolat podpis Prohlášení. Komunističtí úředníci se snažili o útlak především těch lidí, kteří měli vliv ve společnosti, byli to tedy především umělci, hudebníci a herci. Mnozí z nich byli přinuceni podepsat takzvanou Antichartu, museli si tak udržet odstup od Charty 77 a vyjádřit se pro „budování socialismu“. (Otáhal, 1999) Nejméně vděčnou úlohou bylo zastupování Charty 77 na veřejnosti, tedy úloha mluvčího. (Bendová, 2005) *„Kdosi spočítal, že pravděpodobnost zavření mluvčího byla skoro více než padesátiprocentní.“* (Bendová, 2005: 59) Jedním z nejzávažnějších problémů signatářů Charty 77 bylo najít zaměstnání. Byl to takový začarovaný kruh, signatář byl propuštěn a poté jen těžko hledal práci, a jelikož v té době byla pracovní povinnost, byli

nezaměstnaní signatáři považováni za příživníky. Další oblastí, kde docházelo k šikaně vybraných signatářů ze strany režimu bylo vzdělávání. Stávalo se, že některým bylo ukončeno studium těsně před jeho závěrem a možnost dostat se na nějakou jinou školu byla téměř nulová. V Praze bylo několik bytů, kde se signatáři Charty 77 scházeli. Mezi nejznámější byty v Praze patřil byt Uhlů v ulici Anglická, byt Němcových v Ječné a také byt Bendových na Karlově náměstí. A právě v těchto bytech byly odposlechy anebo policisté celé dny, ale i noci seděli před dveřmi těchto bytů. (Bendová, 2005) „*Mezi další postupy StB patřily „sledovačky“, bud' takové, že o nich sledovaný nevěděl, nebo naopak člověku otevřeně otravovaly život.*“ (Bendová, 2005: 56)

Reakce na Chartu 77 nebyla nikterak velká, v listopadu 1989 čítala Charta 77 kolem dvou tisíc občanů. Nedostatkem Charty 77 bylo to, že na Slovensku nevzbudila žádnou reakci. Jedním z důvodů bylo to, že signatářům hrozilo pronásledování a také existenční postih. Občané tak čelili dilematu, zda žít v pravdě, nebo v jakési lži a účastnit se tak úspěchů socialismu. Problémem však bylo to, že pokud člověk chtěl žít v takzvané pravdě, musel přijmout fakt, že je zde jistá pravděpodobnost vězení. Tuto možnost volili především intelektuálové. Jelikož ale obyvatelé Československa byli na režimu většinou závislí a chtěli, aby jejich děti například mohly studovat, rozhodli se tak pro druhou možnost - tedy žít ve lži. (Otáhal, 2005: 34)

Z politicko-filozofického pohledu vnesla Charta 77 zásadní otázku o legitimitě politického systému. (Přibáň, 2005)

2.2.4. Role žen v Chartě 77

Jakou roli hrály ženy v Chartě 77, se dá jen těžko zjistit. Určitě se na tuto otázku nedá odpovědět na základě údajů, které jsou k dispozici, například kolik žen podepsalo Prohlášení Charty 77. (Bendová, 2005) Zastoupení žen bylo významné, a je těžko definovatelné. Mezi prvními signatáři bylo 14% žen, ale tento fakt je naprosto zkrslující. (Jechová, 2003) Někdy podepsali Chartu 77 oba manželé, avšak „*mnohem častější byly případy žen, které od samého začátku podporovaly rozhodnutí svých mužů, sdílely s nimi všechna strádání, sledování, prohlídky a další postihy, udržovaly chod domácností*

a staraly se o zdraví a východu dětí v letech, kdy otcové-signatáři charty byli pronásledováni a vězněni.“ (Jechová, 2003: 69) Jak disidentky říkaly, někdo z dvojice musel mít práci a živit tak rodinu, také proto Chartu 77 podepsal často jen jeden z dvojice. (Horáček, 2006)

Mezi další významné organizace patřil také Výbor na ochranu nespravedlivě stíhaných (VONS), jehož jednu třetinu tvořily ženy. Je otázkou, zda ženy v rámci Charty 77 vystupovaly samostatně, nebylo to časté, ale někdy se to stávalo, ale především bylo v té době lhostejné, zda dokumenty psali ženy nebo muži. Ženy disidentky tak měly několik rolí, nejen že udržovaly rodinu, ale také byly rovnocennými spolupracovnicemi mužům. (Bendová, 2005)

Jednou z důležitých rolí Charty 77 představovala role mluvčího, kterou postupně zastávalo celkem třicet čtyři osobností, mezi nimiž bylo i jedenáct žen. Téměř v každém období byla alespoň jedna žena, dokonce dvakrát se stalo, že byly mluvčími dvě ženy najednou. (Bendová, 2005)

Jedním z cílů v boji proti režimu bylo vydržet, nepodlehout skepsi, a především pokračovat v činnosti a právě v této rovině měly ženy velký vliv. Když bylo mužům znemožněno vykonávat jejich povolání a docházelo k jejich vykořisťování, byla zde velká pravděpodobnost, že takovou situaci člověk nezvládne a odejde do exilu, což pro představitele režimu znamenalo vítězství. A v těchto případech často ženy, manželky, podržely nejen manžela, ale celou rodinu. (Bendová, 2005) Kdyby muži neměli podporu ze strany svých žen, nemohli by v tomto zápase setrvat. (Jechová, 2003) V 80. letech zažívala Charta 77 nepříliš dobré období, kdy velká část aktivních signatářů byla ve vězení a také se jim dost rozhodlo pro emigraci kvůli stále se zvyšujícímu nátlaku ze strany policie. *„Dovolím si tvrdit, že odcházeli převážně lidé, u kterých to nevydržely ženy.*“ (Bendová, 2005: 62) Zpočátku se disidenti domnívali, že ženy (především pak matky) StB nezavře, a to kvůli případné mezinárodní ostudě. (Bendová, 2005) Ale se ženami bylo zacházeno stejně jako s muži, a to tedy velmi tvrdě, ať už při sledování, výsleších nebo při soudním řízení. Na konci 80. let StB začala používat proti disidentům fyzické násilí a také proti ženám, jmenujme například Zinu Freundovou nebo Zdenou Tominovou, které se po tomto surovém přepadení rozhodly k emigraci. (Jechová, 2003)

Ženám bylo ze strany StB například vyhrožováno i tím, že jim budou odebrány děti, že děti dají do výchovných ústavů, protože je samotné zatknou. (Šiklová, 2006)

Ženy byly mezi disidenty brány vážně a stejně tak jejich názory. Ženy často rozpoznaly, co je podstatné, a věděly jak nejlépe pomoci postiženým signatářům. (Šiklová, 2003) Mezi hlavní činnosti žen patřilo opisování, rozmnožování a také překládání textů. Organizovaly různá setkání nebo třeba podpisové akce. Ženy tak byly takzvané dělnice samizdatu. (Šiklová, 2003) Především ženy přepisovaly všechny texty na psacích strojích. Na přepisování a následné distribuci se podílely daleko více než muži. Problémem také bylo, že ženy, které samizdatové texty přepisovaly a distribuovaly, nebyly chráněny popularitou, na rozdíl od mužů, kteří byli podepsáni pod různými proklamacemi a měli tak větší popularitu, takže bylo snazší získat pro ně také podporu ať už v Československu nebo i v zahraničí, zatímco pro neznámé „přepisovačky“ bylo mnohem těžší získat zastání. Mezi nejznámější „písařky“ patřily například Otta Bednářová, Petruška Šustrová nebo Drahuška Proboštová, právě tyto ženy, ale také mnoho dalších, přepisovaly informace o Chartě 77, takzvané Infochy. (Šiklová, 2008) Přepisování samizdatových textů bylo v té době trestné, protizákonné a ženy tím tedy podvracely socialistický společenský systém. (Šiklová, 2006)

Kapitolou samo o sobě byla komunikace, domácí telefony nebyly k dispozici a pošta byla kontrolována, a tak bývalo velmi těžké se domlouvat na spolupráci. V samotném hlavním městě byla komunikace o něco snazší, ale například na venkově, kde často byl i jediný signatář v celém okolí, to bylo prakticky nemožné. (Bendová, 2005) Ženy často vymýšlely neotřelé formy předávání zpráv do ciziny nebo způsoby setkávání s někým, kdo je pod dohledem. Různé vzkazy pak byly například zabaleny mezi sušenky či bonbóny. (Šiklová, 2003) I při distribuci samizdatových textů ženy využívaly různé metody. Například si je předávaly ve frontě na maso nebo když vodily děti do školek a škol či při vzájemném hlídání dětí. Ženy pochopily, že pokud činnost pro samizdat bude součástí jejich běžného života, budou méně nápadné a méně tak ohrozí svou rodinu. Ženy totiž nechtěly riskovat ohrožení rodiny a vůbec netoužily být hrdinkami, spíše jim záleželo na přežití, a proto tolik neriskovaly. (Šiklová, 2008)

Pokud došlo k zatčení manžela, ženy často převzaly činnost, kterou jejich manžel před uvězněním vykonával. (Bendová, 2005) V případě manželova uvěznění byly právě ony jediným jejich spojením s okolním světem. Dopisy, které manželky od svých uvězněných mužů dostávaly, přepisovaly a dále distribuovaly, i díky tomu vznikly knihy jako například *Dopisy Olze* (1985), které psal Václav Havel z vězení své ženě Olze. (Šiklová, 2008)

3. EMPIRICKÁ ČÁST

Empirickou část jsem rozdělila na dvě části, a to na metodologickou a analytickou. V metodologické části se zabývám metodologickými východisky, které jsem ve svém výzkumu využila. Analytická část již obsahuje výsledky provedeného výzkumu.

3.1. Metodologická část

V této části, jak už jsem zmínila, se zabývám metodologickými východisky.

3.1.1. Výzkumný problém a výzkumné otázky

Ve své diplomové práci, jejímž tématem je občanská angažovanost disidentek, jsem se konkrétně zaměřila na ženy, které Prohlášení Charty 77 podepsaly, ale také na ty, které se sice oficiálně signatářkami nestaly, ale na činnosti hnutí Charta 77 se podílely. Chartu 77 jsem si vybrala proto, že je v české historii české občanské společnosti považována za jeden z důležitých bodů.

Cílem mého výzkumu je nalézt dostatečně uspokojivé odpovědi na následující výzkumné otázky a podotázky.

- Jaké důvody vedly disidentky k angažovanosti?
Které klíčové životní zkušenosti je vedly k ochotě angažovat se? Jaké byly prvotní impulsy, které u disidentek vyvolávaly angažovanost? Jaké vlivy ve vztahu k občanské angažovanosti na ně působily?
- Jakou roli v jejich angažovanosti hrálo ženství?
Jakým způsobem je při jejich angažovanosti ovlivňovalo to, že jsou ženy?
- Jakým způsobem se disidentky angažovaly?

3.1.2. Kvalitativní výzkumná strategie

Vzhledem ke zvolenému tématu a cílům jsem se rozhodla pro kvalitativní výzkumnou strategii. Kvalitativní výzkum lze považovat za pružný. Při kvalitativním výzkumu získáváme hloubkový popis situací, problémů a případů. Výzkumník se v kvalitativním výzkumu soustředí na určitou lokalitu nebo člověka. (Hendl, 2008) Cílem tak není získat zobecnění určitého jevu, ale spíše popisné informace, díky kterým získáme detailnější výpovědi. (Švaříček, Šedřová, 2007) *„Jde o to do hloubky a kontextuálně zakotveně prozkoumat určitý široce definovaný jev a přinést o něm maximální množství informací.“* (Švaříček, Šedřová, 2007: 24)

Hlavní rozdíl mezi výzkumem kvalitativním a kvantitativním je, že kvantitativním výzkumem vlastně nelze zjistit nic víc než to, co jsme *„kvalitativně předem věděli, ale o čem jsme pouze nevěděli, jak je „to“ v populaci rozloženo, distribuováno.“* (Švaříček, Šedřová, 2007: 13) Rozdíl mezi kvalitativním a kvantitativním výzkumem je také v logice uvažování. Kvantitativní metodologie je tak založená na dedukci. A v kvalitativním výzkumu je používána induktivní logika. Hypotézy jsou tak zpřesňovány v průběhu výzkumu. V průběhu výzkumu mohou vznikat nové výzkumné otázky. Proto nelze na začátku výzkumu předem odhadnout konkrétní výsledek. (Disman, 2002) Výzkumník tak *„otázky může modifikovat nebo doplňovat v průběhu výzkumu, během sběru a analýzy dat.“* (Hendl, 2008: 48) Analýza dat a jejich sběr probíhají ve stejnou chvíli. U kvalitativního výzkumu je důležité to, že se *„data induktivně analyzují a interpretují. Kvalitativní výzkumník nesestavuje ze získaných dat skládanku, jejíž konečný tvar zná, spíše konstruuje obraz, který získává kontury v průběhu sběru a poznávání jeho částí.“* (Hendl, 2008: 50)

3.1.3. Technika sběru dat

Pro sběr dat jsem se rozhodla využít techniku interview neboli rozhovorů. Využila jsem kombinaci dvou typů rozhovorů, a to rozhovoru s návodem neboli polostrukturovaného a rozhovoru narativního. Pro tuto kombinaci jsem se rozhodla, protože jsem chtěla respondentkám ponechat co největší prostor, abych mohla jejich odpovědi zařadit do

kontextu jejich života. Rozhovory jsem tak začínala obecnější otázkou o jejich životě související s jejich angažovaností a nechala je vyprávět. V další části rozhovoru jsem se dotazovala, pokud respondentka na toto téma již v průběhu prvotního vyprávění neodpověděla, na předem připravené otázky/témata.

Polostrukturovaný rozhovor vychází z předem připravených otázek, které jsem v průběhu výzkumu doplňovala o další vhodná témata. (Švaříček, Šed'ová, 2007) Hendl (2008) mluví o polostrukturovaném rozhovoru jako o rozhovoru s návodem. Výzkumník má k rozhovoru seznam otázek nebo témat, které v rámci rozhovoru chce s respondentem probrat. Během rozhovoru však může měnit formulaci otázek a také pořadí otázek. Jednou z výhod rozhovoru s návodem je, „že se skutečně dostane na všechna pro tazatele zajímavá témata.“ (Hendl, 2008: 174)

Při narativním rozhovoru je respondent povzbuzován k volnému vyprávění. Narativní rozhovor je používán kvůli tomu, že existuje jistá nedůvěra k získání zkušenosti respondenta na základě rozhovoru typu otázka - odpověď. Během vyprávění se mohou objevit subjektivní významové struktury, které by se při zaměřeném dotazování neprojevíly. (Hendl, 2008)

V průběhu rozhovorů jsem se tedy řídila určitým návodem, tedy seznamem témat, která jsem chtěla s respondentkami probrat. Mým záměrem bylo získat detailnější a komplexnější informace o studovaném jevu. (Švaříček, Šed'ová, 2007)

Nevýhodou rozhovorů je však to, že nejsou standardizované, a proto je mnohem těžší srovnávání mezi respondenty. (Hendl, 2008)

Snažila jsem se dodržovat zásady, které pro vedení rozhovoru doporučují. Před samotným rozhovorem jsem si připravila jeho schéma a z dostupných pramenů se pokusila co nejvíce dozvědět o vybrané respondentce. Rozhovory byly ve všech případech uskutečněny u respondentek doma, tedy v jejich dobře známém prostředí, kde se proto mohly cítit uvolněně a bezpečně. Respondentky jsem před rozhovorem seznámila s účelem mé práce. Na začátku rozhovoru byl na diktafon nahrán jejich souhlas s nahráváním. Během samotného rozhovoru jsem dbala na to, aby respondentky měly na svá vyjádření dostatek času. Snažila jsem se také otázky klást neutrálním způsobem, stejně tak při reakci na odpovědi respondentek. To však lze ale uskutečnit jen do určité míry,

protože „*víceméně panuje shoda, že nelze uskutečnit neutrální rozhovor.*“ (Švaříček, Šed'ová, 2007: 161) Rozhovor však byl ovlivněn mou osobou a je tedy pravděpodobné, že by jiný badatel mohl získat jiná data. Seznam témat, která jsem s respondentky probírala, přikládám v příloze 1.

3.1.4. Výběr respondentek

Pro svůj výzkum jsem se rozhodla použít strategii účelového výběru vzorku. „*Účelový výběr je založen na úsudku výzkumníka o tom, co by mělo být pozorováno a o tom, co je možné pozorovat.*“ (Disman, 2002: 112) Aby bylo možno tuto strategii použít, je potřeba si na začátku jasně nadefinovat populaci, kterou vzorek reprezentuje. (Disman, 2002) Použila jsem také metodu sněhové koule, kdy jsem již oslovené respondentky, s nimiž jsem provedla rozhovor, následně požádala o kontakty na další ženy, které by mohly odpovídat mým kritériím. (Švaříček, Šed'ová, 2007) Právě touto metou jsme získala mnoho kontaktů, které bych jinak nebyla schopna nikde získat.

Jak už jsem zmínila, respondentky jsem vybírala účelově. Na počátku bylo tedy třeba stanovit si kritéria, na jejichž základě jsem respondentky do svého vzorku zařazovala. (Disman, 2002) Zaměřila jsem se na ženy disidentky - chartistky, ale nikoliv pouze na signatářky Charty 77, protože bych byla nucena vyloučit mnoho žen, které ze strategických důvodů či po dohodě s manželem/partnerem Prohlášení Charty 77 nepodepsaly.

Celkem ve svém výzkumu používám deset rozhovorů (tabulka 5). Deset respondentek sice není velký vzorek, ale měl by postačovat a neomezovat tím můj výzkum. Z deseti rozhovorů byly tři vedeny Mgr. Danou Moree, Dr., tyto rozhovory jsem však přepisovala, a proto mi nejsou úplně cizí. Jak už bylo řečeno, k přepisování těchto rozhovorů jsem se dostala v rámci předmětu Aktivní ženy před a po 1989, který jsem absolvovala v letním semestru 2013 na katedře Studií občanské společnosti. A zároveň jsem se také účastnila specifického výzkumu Ženy - aktivistky, v rámci kterého jsem přepsala, ne jen tři zmíněné rozhovory, ale i další rozhovory, které byly vedeny Mgr. Danou Moree, Dr. Ostatních sedm rozhovorů jsem již s respondentkami vedla sama. Mezi nimi jsou jak ženy, které Chartu 77 podepsaly, tak také ty, které ji nepodepsaly.

Tabulka 5. Respondentky

	Věk v roce 1977	Prohlášení Charty 77
Respondentka č. 1	26	nepodepsala
Respondentka č. 2	22	nepodepsala
Respondentka č. 3	31	nepodepsala
Respondentka č. 4	30	podepsala
Respondentka č. 5	43	podepsala
Respondentka č. 6	26	podepsala
Respondentka č. 7	30	podepsala
Respondentka č. 8	27	podepsala
Respondentka č. 9	18	podepsala
Respondentka č. 10	30	podepsala

3.1.5. Zpracování sesbíraného materiálu

Rozhovory s respondentkami jsem nejprve nahrávala na diktafon a poté přepisovala do textové podoby. Všechny rozhovory trvaly přibližně hodinu a půl. Při přepisu rozhovorů jsem se snažila zachovat jejich autentičnosti, proto jsem využila techniku doslovné transkripce.

Poté co jsem rozhovory doslovně přepsala, bylo třeba je zanalyzovat. Nasbíraná data byla potřeba podrobit systematické analýze. Na počátku analýzy jsou totiž data velmi rozsáhlá a také nestrukturovaná. V kvalitativním výzkumu postupuje analýza celým výzkumným projektem. S analýzou není nutné čekat až do konce výzkumu, ba naopak je lepší začít s analýzou hned. (Švaříček, Šed'ová, 2007)

K analýze přepsaných rozhovorů jsem použila otevřené kódování. Při kódování je text rozebrán a znovu složen, ale novým způsobem. Pomocí otevřeného kódování jsem text rozdělila na jednotky, kterým jsem přidělovala různé kódy a s takto rozděleným textem, jsem dále pracovala. (Švaříček, Šed'ová, 2007) Získané kódy jsem pak seřadila do kategorií. *„Kvalitativní analýza je uměním zpracovat data smysluplným a užitečným*

způsobem a nalézt odpověď na položenou výzkumnou otázku.“ (Hendl 2008: 223) Takto upravená data jsem se poté snažila interpretovat jako celek.

3.1.6. Hodnocení kvality a etiky výzkumu

Výzkum by měl být zhodnocen z několika pohledů. Zda byly správně zvoleny výzkumný plán, výzkumné otázky, pečlivost provedení výzkumu, sběr dat a jejich následná analýza a interpretace a také jestli tyto kroky na sebe navazují a zda jdou závěry výzkumu důvěryhodné. (Hendl, 2008) *„Pravidla pro hodnocení kvality výsledků nemohou být aplikována mechanicky.*“ (Hendl, 2008: 337)

Obecně lze říci, že pro kvalitativní výzkumy je validita vysoká, zatímco reliabilita je nízká. (Disman, 2002) Mé výsledky výzkumu mají platnost jen pro konkrétní zkoumanou skupinu osob a nelze je generalizovat, protože jsem sice získala mnoho informací, ale o velmi malém počtu osob. (Disman, 2002)

Jelikož jsem ve svém výzkumu pracovala s lidmi, nesmím opomenout etické zásady. (Hendl, 2008) *„Zvažovat důsledky svého výzkumu, zejména uveřejnění závěrů, by podle nás mělo patřit k náležitostem každého kvalitativního výzkumu, který zkoumá člověka a jeho působení.*“ (Švaříček, Šedřová, 2007: 43) Před každým rozhovorem bylo potřeba získat souhlas respondenta. *„To znamená, že osoba se zúčastní studie, pouze pokud s tím souhlasí. Předtím musí být plně informována o průběhu a okolnostech výzkumu.*“ (Hendl, 2008: 153) Před každým rozhovorem jsem respondentce vysvětlila, jaké jsou moje výzkumné záměry, a na diktafon byl také nahrán informovaný souhlas.

Problém anonymity byl v mém výzkumu poněkud problematický vzhledem k tomu, že se v některých případech jednalo o veřejně známé osoby. Setkala jsem se také s problémem, že čtyři respondentky chtěly anonymizovat, proto jsem se nakonec rozhodla pro anonymizaci všech respondentek, abych předešla možné jisté nepřehlednosti v případě, že by pouze čtyři respondentky byly anonymizované a zbývajících šest nikoliv.

Snažila jsem se, aby závěry mého výzkumu byly prezentovány pravdivě a upřímně. A z hlediska etiky prezentace přejatých výsledků jsem dodržovala citační normu, která je používaná v rámci magisterských kateder FHS UK.

3.2. Analytická část

V této části diplomové práce představuji výsledky, ke kterým jsem došla v rámci svého výzkumu. V této části se snažím o analýzu rozhovorů. Výsledky jsem rozdělila do 7 kapitol. V několika případech jsem přesně nevěděla, jak s danou výpovědí naložit, protože se dala přiřadit i k více kategoriím.

3. 2. 1. Co vedlo respondentky k občanské angažovanosti

K občanské angažovanosti se každá z respondentek dostala jiným způsobem. Na základě analýzy rozhovorů mi vyplynuly impulsy vedoucí respondentky k angažovanosti, mezi které patří stav společnosti a touha po nějaké změně, vznik Charty 77 a snaha někomu pomoci. Nicméně často se tyto oblasti překrývají a v některých případech je velmi těžké určit, co byl prvotní impuls v jejich angažovanosti. V některých případech dokonce respondentky hovořily o podobných záležitostech. Většina respondentek často jako jeden z primárních impulsů, který je vedl k občanské angažovanosti, uváděly události roku 1968. V této době byly respondentky většinou studentkami a prožívaly tyto události se svými spolužáky. Pražské jaro respondentky velmi ovlivnilo. V té době nastalo velké uvolnění nejen ve společnosti, ale i v politickém a kulturním životě. Vznikalo spoustu nových věcí a hodně mladých lidí se do nich aktivně zapojovalo.

„Tak před tím rokem 1968 bylo to Pražské jaro, který jsem tehdy jako studentka velice vnímala a prožívala, protože to bylo najednou něco nového, otevírali se nám nové možnosti a člověk mohl svobodně vydechnout, bylo to takové všechno jiné, byla tady západní hudba a mohli jsme ji poslouchat a mohli jsme se scházet, kde jsme chtěli, bez toho aniž by tam bylo ohrožení, že tam přijde Veřejná bezpečnost. Ono dneska se trošku bych řekla ten rok 1968 jako znevažuje. Lidé říkají, že to ale stejně byla komunistická akce, že to všechno dělali komunisti, ale to lidový pozdvižení to jako bylo obrovský a lidi byli ochotný, hlavně tedy ty mladý skutečně do toho jít a vznikala strašná spousta všeho

možného, jako ani v tom roce 1989 si myslím, při tom převratu to nebylo jako tak aktivní třeba v té kultuře.“

(Respondentka č. 1)

Po tomto pozitivním společenském vývoji byl pak velkým šokem příchod vojsk Varšavské smlouvy v srpnu 1968 a následná okupace Československé republiky. A právě tento zlom se stal pro řadu respondentek klíčovým pro jejich budoucí angažování. Touto situací se pro ně v jejich životě cosi změnilo a ony se tomuto novému společenskému stavu nechtěly přizpůsobit. Do té doby se o dění ve společnosti zajímaly, ale neviděly žádné důvody pro nějakou větší angažovanost, a právě rok 1968 pro ně představoval převrat v jejich občanské angažovanosti.

„Ten rok 1968 se nedá zapomenout, v ulicích byly tanky, večer bylo slyšet odstřelování v ulicích. Bylo tedy jasné, že je všemu konec.“

(Respondentka č. 3)

Podobně hovoří o srpnu 1968 i respondentka č. 1 stejně tak i respondentka č. 6.

„Pak přišli Rusové a to byl jako ohromný šok, jako strašný šok a to si myslím, že byl přesně takový ten zlom, kdy jsem zase začala vnímat, jak se to všechno obrací, jak to jde všechno do háje, slušně řečeno, cenzura samozřejmě znovu nastoupila, prostě ty noviny už začaly zase psát jinak a hlavně to bylo takový pořád ty... jak oni jim říkali, kontrarevoluce samozřejmě a kontrarevoluční živly, a už to prostě začalo.“

(Respondentka č. 1)

„Zlom nastal v tom roce 1968, kdy já jsem se z toho člověka, který to pozoroval přes rodiče, začala daleko víc číst noviny a snažila jsem se prostě sledovat politiku a hrozně mě to chytlo, musím říct. A velmi jsem se nadchla pro ty společenské změny a měla jsem vlastně radost z toho, jak se ty věci vyvíjejí. A velkým tedy zlomem byla potom

ta okupace a ten pocit strašného zmaru, který jsem chytila v prvních okamžicích, a pak z toho vykrytalizoval pocit, že já se s tím nesmírím.“

(Respondentka č. 6)

Respondentky se začaly více zajímat o dění ve společnosti, více četly noviny nebo pokud měly možnost, tak sledovaly televizi. A vývoj v Československé republice je značně znepokojoval a zažívaly i jakési pocity nesmíření se s danou situací. V roce 1968 se angažovalo hodně lidí, ale ne všichni u toho vydrželi, jak potvrzuje respondentka č. 4.

„Angažovala jsem v době Pražského jara v roce 1968 a poté se část lidí vrátila ke studiu nebo zaměstnání, ale já jsem považovala tu angažovanost za důležitou, a proto jsem u ní zůstala.“

(Respondentka č. 4)

Jako další zlom v jejich angažovanosti uvádějí respondentky vznik Charty 77 a všechno, co se dělo okolo. Se vznikem Charty 77 se mnoha respondentkám jejich život změnil a nabral úplně jiné obrátky.

„Když byl proces s Plasticama tak jsem tam šla ještě s kamarádkou k tomu soudu no a pak vlastně vznikla Charta, takže to už jsem se začala tedy opravdu aktivně zúčastňovat všech možných věcí. To byl pro mě jakýsi zlom.“

(Respondentka č. 1)

Vliv na to, že se respondentka č. 9 začala více zajímat o disent a poté i Chartu 77, měl její příchod do Prahy, kde vlastně bylo centrum tohoto společenství. Měla tak možnost potkat v Praze více lidí, kteří se také angažovali, a mohla se začít více podílet na činnosti Charty 77. V hlavním městě tak měla možnost navázat více sociálních vztahů s lidmi, kteří působili ve světě disentu. A sama se začala také více angažovat.

„Určitě jsem se začala zajímat o Chartu 77 mnohem více po svém příchodu do Prahy. Před tím jsem o tom neměla tolik informací a ani jsem se nedostala k tolika možnostem.“

(Respondentka č. 9)

Důvodů, které respondentky vedly k občanské angažovanosti, bylo více. Mimo jiné také stav společnosti, který právě již po zmiňovaném roce 1968 se velice změnil a respondentky s ním nebyly spokojené. Snažily se o nějakou změnu ve společnosti, a to je právě jeden z důvodů, proč se člověk angažuje. Respondentky uváděly, že stav společnosti je něco, co v nich vyvolávalo touhu se angažovat. Pro respondentku č. 4 byl dokonce důležitější stav společnosti než například její vzdělání. To mimo jiné dosvědčuje fakt, že disidentkám v první řadě nešlo o ně samotné, ale že se tou svojí angažovaností pokoušely opravdu o změnu v celé společnosti.

„Tak samozřejmě se člověk angažuje proto, že se pokouší o nějakou změnu ve společnosti. Ta společenská záležitost mi přišla mnohem důležitější než například moje vzdělání.“

(Respondentka č. 4)

Mezi další důvody, které respondentky vedly k občanské angažovanosti, patří jistá nespokojenost se stávajícím komunistickým režimem a jakýsi odpor vůči němu. Pociťovaly bezmocnost proti režimu, která byla doprovázena naštvaností a zklamáním. To souviselo i s nespravedlností a bezprávím, právě tyto momenty respondentky vedly k tomu, aby se začaly aktivně angažovat. Často jejich angažovanost nebyla náhodná, ale naopak se k ní postupně dopracovávaly. Respondentka č. 5 a také respondentka č. 9 hovoří o tom, že je pobuřovalo, jak komunistický režim zacházel s lidmi, kteří se vůči němu stavěli kriticky.

„Já si myslím, že to nebylo vědomý rozhodnutí se pro nějaký aktivismus, ale byla prostě taková potřeba, která vznikla ze situace, z které jsem si říkala tak, a teď už toho mám dost a musím prostě se k něčemu připojit nebo něco udělat nebo se prostě vydat

nějakým směrem. Nicméně chci říct, že to ne bylo prostě tak, teď budu aktivní, teď se prostě postavím proti tomuhle tomu, protože to považuji za špatný, ale ta špatnost se hromadila. Takže vlastní aktivní odpor, který bych už mohla nazvat odporem, byl v souvislosti s tím, že jsem byla třeba svědkem toho, že mlátí lidi, kteří vyznávají undergroundovou muziku.“

(Respondentka č. 5)

„Kromě osobních důvodů jsme měla i důvody obecnější, štvalo mě, že moji přátelé a lidé, které jsem měla ráda, nebo je obdivovala, jsou pronásledováni. Když byli uvěznění Plastici, hodně mě to napružilo proti komunistickému režimu. A vůbec ta nespravedlnost, že například dětičky prominentů mohou všechno, co nám bylo upíráno. Kdo měl stranickou legitimaci, patřil ke zvláštní kastě privilegovaných, ostatní lidé pro ně byli hnuj a póvl. To mladého člověka prostě štve.“

(Respondentka č. 9)

Jako další důvody lze uvést snahu tou angažovaností někomu pomoci. To už jsme také mohli vidět i z předchozích výpovědí. Respondentky se snažily druhým lidem pomoci, často nešlo ani o jejich blízké přátelé nebo rodinu. Pokud se však někdo dostal do nějaké situace neprávem, v respondentkách to vyvolalo chuť začít se angažovat a tedy danému jedinci z nepříznivé situace pomoci. Nikdy respondentkám nešlo v první řadě o ně samotné. Jejich cílem bylo uskutečnit nějakou změnu, mohlo se jednat o změnu ve společnosti, ale také o změnu u konkrétních lidí.

„Vždycky to, v čem jsem byla aktivní, pro mě nebylo předem daný, ale vždycky to vycházelo z nějaký potřeby. Jako z potřeby druhé strany. Když se tak dívám po celý té linii, vždycky mi šlo o někoho, o někoho kdo byl na tom špatně, kdo potřeboval nějakou pomoc. A vždycky to byla taková ta naprosto bezprostřední pohnutka té skutečnosti a vždycky mi imponovali slabší, ne ty silnější.“

(Respondentka č. 5)

To souvisí i s jejich samotnou angažovaností, kterou vykonávaly s někým a ne úplně samy. Respondentky se tedy raději angažovaly kolektivně. Braly to spíše jako nějakou společenskou záležitost. V tomto případě je zde také možnost, že respondentky neměly ambice pro nějakou větší angažovanost nebo také odvahu.

„Nejsem typ člověka, který by něco dělal sám, jako třeba nějaký letáky napsal a roznesl, to mě nikdy nenapadlo, já jsem to vždycky vnímala jako společenskou činnost s druhými.“

(Respondentka č. 6)

Respondentky nestály o to, aby byly nějakým způsobem veřejně známé o to opravdu neusilovaly. Nešlo jim o to, aby někde veřejně vystupovaly, někdy se tomu i bránily. Mnoho z nich bylo aktivních, ale ne na veřejnosti, respektive na veřejnosti se o tom nevědělo. Ale v prostředí Charty 77 se angažovaly hodně. Nechtěly se nějakým způsobem zviditelnit, ale spíše jim šlo o to, aby ta Charta 77 a ten svět disentu nějak fungovaly. Stávaly se tak „dělnicemi“ disentu, protože bez jejich práce by jen těžko mohlo hnutí Charta 77 fungovat.

„Já jsem byla vlastně hodně aktivní, ale spíš doma, ale na veřejnosti vlastně vůbec.“

(Respondentka č. 3)

„Jako já jsem neměla nějakou potřebu třeba veřejně vystupovat. Jako nějaký vnitřní pocit nebo nutkání jako stanout někde na tribuně jsem opravdu nikdy neměla. Já bych spíš byla i radši, kdyby mě nikdo neznal.“

(Respondentka č. 4)

Nelze jednoznačně říci, zda aktivita v dětství souvisela s tím, jestli se pak angažovaly v dospělosti. Existuje však jistá pravděpodobnost, o které hovořil Adler a Goggin (2005), že pokud se bude člověk angažovat již v mladém věku, bude k tomu tíhnout i v dospělosti.

„Já jsem v dětství naopak byla taková bucha, já jsem furt byla slušná. A nikde jsem se nezapojovala.“

(Respondentka č. 2)

Podobně to měla i respondentka č. 4, která se v dětství nijak neprosazovala.

„Já když jsem byla malá, tak jsem nebyla ani moc třeba ve třídě oblíbená a nebyla jsem nějakou tou mluvčí třídy, nebo něco podobného.“

(Respondentka č. 4)

Ale některé respondentky se již v dětství jakýmsi dětským způsobem, pokoušely o vliv ve společnosti, respektive například ve třídě ve škole. Jak o tom hovořila respondentka č. 1, která se na základní škole zastávala jiných dětí a zastávala se jich proto, že se jednalo o nějakou nespravedlnost vůči dotyčným spolužákům. Pokud vidí nějakou nespravedlnost i dnes, stále jí to pobuřuje a představuje to pro ni jeden z důvodů, proč se začít angažovat.

„No já jsem tohle měla i na základní škole, si na to vzpomínám. Když ubližovali někomu ve třídě, třeba i paní učitelka, když někomu dala známku, kterou si nezasloužil, tak jsem zvedla ruku a říkala jsem, ale paní učitelko, nebo tedy soudružku učitelko, to není spravedlivý. Ale je fakt, že já jsem si to mohla dovolit, protože jsem se vždycky učila výborně, takže i když prostě to, tak možná to bylo tím, že jsem si to mohla dovolit. Asi jsem měla tu angažovanost v sobě již od dětství.“

(Respondentka č. 1)

Obdobné jednání můžeme vidět u respondentky č. 8, která se také zastávala jiných dětí a velmi jí pobuřovala nespravedlnost.

„Mě nespravedlnost vždycky pobuřovala. Já vím, že jednou naše učitelka, to mi bylo asi čtrnáct, na základce byla velice nespravedlivá k jedné spolužačce, která byla ne úplně brilantní. Mě to strašně pobouřilo, jo. Nevím. Asi tohle to je velice silný ve mně

odjakživa. Já osobně vnímám, jako i v běžném životě, co se děje, nebo neděje, co mi připadá spravedlivý a nespravedlivý. Asi to vnímám dost silně, no.“

(Respondentka č. 8)

3. 2. 2. Okolnosti občanské angažovanosti

V životě každého člověka se vyskytuje mnoho okolností, které ho vědomě ale také nevědomě nějakým způsobem ovlivňují. Z analýzy rozhovorů jsem zjistila několik okolností, které v životě respondentek sehrály důležitou roli v jejich životě a jejich občanské angažovanosti. Mezi tyto okolnosti lze tedy zařadit rodinu, děti, partnera a také vzdělání.

Určitý vliv na občanskou angažovanost vybraných žen sehrála rodina. Některé byly rodinami silně ovlivněny, dalo by se říci, že k té angažovanosti byly i tak trochu vychovány. Respondentka č. 3 hovořila o tom, že to, co ji vede k angažovanosti, je jakýsi pocit zodpovědnosti vůči druhému a právě v tomto duchu byla i vychována. K závěru, že základ jejího angažmá byl v rodině, dochází také respondentka č. 6.

„To je těžké říct, jestli mě rodina ovlivnila, jako určitě trochu jo, no já bych řekla, že třeba takový ten pocit zodpovědnosti vůči druhým, tak v tom jsem byla tak nějak vychována.“

(Respondentka č. 3)

„Já si myslím, že se to vzalo v rodině, protože můj otec byl velmi politický člověk. A doma se hodně diskutovalo o politice, protože otec se o ní velmi zajímal a takhle já jsem do toho vrůstala.“

(Respondentka č. 6)

I respondentka č. 7 tvrdí, že u ní mělo velkou roli rodinné prostředí, které ji formovalo. V těchto případech se tedy vybízí otázka, zda je angažovanost vrozená, je tedy v genech, jak o tom hovoří právě respondentka č. 7.

„No určitě jo, já bych řekla, že mám i geny jako po mamince a vlastně i po tátovi, ale hlavně po mamince, ta se angažovala od mládí sice jiným směrem než já, protože ona byla totiž ta mládež Gotwaldova, jak se tehdy říkalo. Ale je fakt, že v tom roce 1968 se zapojila právě do toho obrodného procesu na té správné straně.“

(Respondentka č. 7)

Naopak to bylo u respondentky č. 2, kterou k angažovanosti rodina nijak nevedla. Proto nemůžeme jednoznačně tvrdit, že rodina je v občanské angažovanosti klíčová, určitě ale hraje důležitou roli ve formování jedince a je tak pravděpodobnější, že se budou angažovat ti lidé, které k tomu vedla i jejich rodina a u kterých se i jejich rodiče angažovali.

„Tak rodina mě k tomu nijak nevedla, a když jsem se začala angažovat tak se jim to ze začátku moc nelíbilo, ale nemohli nic dělat, protože já jsem už byla plnoletá.“

(Respondentka č. 2)

Respondentky také hovořily o tom, že na ně rodiče byli kvůli jejich angažmá hrdí. I když často měli o své dcery strach a jako spousta lidí v té době si o společnosti disentů mysleli, že jsou blázni, často pak zjistili, že jsou jejich dcery vlastně „hrdinkami“. Často se stávalo, že vzdálenější rodina se s respondentky přestala stýkat, nebo se vídali jen minimálně. Nicméně respondentky to rodinným příslušníkům nevyčítaly, pokud se rozhodli s nimi omezit kontakt, měly pro to pochopení.

„Moje maminka měla možnost jet do ciziny a ten disidentský svět v té cizině vypadal jinak, tak tam byla na mě pyšná, když byla mezi těmi emigranty. Takže to malinko změnilo její pohled, nepovažovala nás za tak úplné blázny, protože v cizině to vypadalo jinak. Ale tedy vzdálenější příbuzní tak ty se všichni báli, ale já jsem se na ně kvůli tomu nikdy nezlobila.“

(Respondentka č. 3)

Stejnou zkušenost má i respondentka č. 2 i ona tvrdí, že její otec pociťoval jistou hrdost kvůli tomu, co v té době dělala.

„Rodiče zpočátku neměli radost, na mamince jsem viděla, že se o mě bála, ale čase se s tím smířila a nakonec bych řekla, že na mě byli dokonce i pyšní.“

(Respondentka č. 2)

U respondentky č. 6 i 9 dokonce docházelo k tomu, že se angažovala celá rodina.

„A moje rodina jako primární, tam to bylo stejný, oni se taky angažovali všichni a ta otcova strana jako širší rodina, do který jsme patřili, ta se s námi stýkala jen částečně.“

(Respondentka č. 6)

„Myslím, že se o mne báli. byli na mne a na mého manžela asi i tak trochu hrdí. Navíc plno příbuzných se také podílelo na různých aktivitách, například opisovali Chartu, pomáhali distribuovat literaturu a šířit zprávy, chodili demonstrovat. To byla doba, kdy vznikala opravdu pevná přátelství a pocit ohrožení nás hnál dohromady.“

(Respondentka č. 9)

Stejně jako rodiče respondentky č. 9 tak i rodiče respondentky č. 5 měli strach. V některých případech dokonce o angažovanosti svých dětí rodiče ani nevěděli. Respondentky o tom nemluvily ze strachu, aby se třeba rodiče nedostali kvůli nim do vězení, ale také proto, že často vykonávaly činnost, u které bylo třeba, aby byla tajná, aby o ní vědělo co nejméně lidí a nemohlo tak dojít k odhalení. Týkalo se to především těch respondentek, které přepisovaly samizdatové knížky nebo informace o Chartě 77, tedy infochy.

„Od nás to věděl jen můj táta, jinak to opravdu nevěděl nikdo, že přepisujeme takhle tajně ty knížky. Ani tchyně, s kterou jsme žili.“

(Respondentka č. 7)

V případě, že ženy měly děti, nijak je to v jejich angažovanosti neomezovalo. Naopak se ukázalo, že to pro ně byl jeden z dalších motivů proč se angažovat, protože nechtěly, aby děti vyrůstaly v takové společnosti. Respondentky tak zvládaly jak roli matky tak také roli angažované ženy.

„Ne já si nemyslím, že by děti na to měly vliv. Naopak spíš jsem vždycky měla takový obavy, dceři bylo 5 let, když jsem se začala angažovat, a kluk se narodil až po Chartě, až v roce 1978. A naopak ty děti jsme potom vychovávali celou dobu, jak se říká, v pravdě. Takže ony doma opravdu slyšely všechno, co se dělo, taky se párkrát stalo, že přijela Veřejná bezpečnost, aby zkontrolovali mého muže a vyptávali se v domě a dcera, když už byla větší v těch 80. letech tak mi pomáhala třeba skládat ty knížky. Děti se tedy také zapojily. Děti mě vůbec nijak neomezovaly. A i když jsem měla strach, tak jsem měla takový pocit vždycky, že to dělám pro ně. Že to dělám jako pro tu budoucnost, ne pro sebe, ale pro tu budoucnost a pro ty děti, protože jsem si vždycky říkala ty děti tady v tom budou jednou žít.“

(Respondentka č. 1)

Ženy se snažily, pokud to bylo možné děti sebou brát a nějakým způsobem skloubit jejich angažovanost s jejich rolí matky. Respondentky jejich mateřství omezovalo vlastně jen v tom, že neměly například dostatek času a poté třeba přepisovaly po večerech, když děti už spaly. Stejně o tom hovoří respondentky č. 9 a 3. Děti pro respondentky tak žádné omezení nepředstavovaly. Pokud děti už byly větší, pomáhaly respondentkám v disidentské činnosti.

„Prostě jsem to brala tak, že dcera je naše a jde s námi naší cestou. Když jí byly tři roky, byli jsme s ní na tehdy první povolené shromáždění na Den lidských práv 10. prosince 1988 na Škroupově náměstí. Seděla na ramenou tatínka a juchala spolu s ostatními na pana Václava Havla.“

(Respondentka č. 9)

„To víte, že vás děti ovlivní, ale myslím si, že ten rodinný zápas, že ty děti toho byly účastni. Oni tady vždycky seděly a poslouchaly. Jako my jsme určitě nebyli rodina, která se točí kolem dětí. A ty děti jsme se snažili do toho tak nějak přibírat, do toho našeho angažmá.“

(Respondentka č. 3)

Někdy dokonce kvůli komunistickému režimu, který v té době panoval, docházelo k tomu, že měly ženy se svými dětmi „kamarádštější“ vztah, jak můžeme vidět i z odpovědi respondentky č. 5. Ženy udržovaly s dětmi soudržnější vztah. Děti, které již byly větší, představovaly pro respondentky rovnocenné partnery.

„To bylo naprosto báječný, protože já mám dojem, že díky tomuhle tomu mému vzdoru jsem s mými dětmi neměla nikdy generační problém, protože moji přátelé byli jejich přátelé a děti se vezly prostě s námi a dělalo jim to ohromně dobře a opravdu se vším humorem a s tou svou přirozenou pravdivostí a otevřeností tak si stály za tím, co prostě věděly z domova, byly uchráněny toho, že ve škole něco jiného a tam doma něco jiného. Takže děti pro nás představovaly oporu.“

(Respondentka č. 5)

Zde můžeme konkrétně pozorovat vliv rodiny. Mnoho dětí z disidentských rodin se také občansky angažuje. Zde tedy vidíme, jaký vliv může rodina mít. Respondentka č. 5 o tom povídala.

„Děti pro nás byly velká opora, úderem osmnácti let podepisovaly Chartu 77.“

(Respondentka č. 5)

V některých případech děti představovaly omezení v tom, že se žena rozhodla nepodepsat Prohlášení Charty 77. Docházelo tak k tomu, že Prohlášení Charty 77 podepsal jen jeden z dvojice, a to kvůli tomu, aby alespoň jeden z rodičů mohl s dětmi zůstat. Pokud by se signatáři stali oba rodiče, hrozilo větší riziko, že do vězení se dostanou oba a děti se tak ocitnou bez rodičů. V některých případech respondentky Prohlášení Charty 77

nepodepsaly také kvůli zaměstnání, kdyby se totiž staly signatářkami, mohly by přijít o dobrou, kvalifikovanou práci. U respondentky č. 3 můžeme pozorovat silný pocit odpovědnosti vůči jejím dětem, který vedl k tomu, že se nestala signatářkou.

„Já jsem Chartu nepodepsala, protože jsem měla děti a byla jsem zaměstnaná. Měla jsem prostě pocit, že kdybych byla v kriminále a já doma měla ty děti, že je to moje povinnost se o ně postarat. Takže jsem Chartu nikdy nepodepsala, byť jsme se vlastně na tom dění dost účastnila. Ten pocit té zodpovědnosti vůči těm dětem byl strašně důležitý, a proto jsem jako byla velice opatrná. Děti mi ale rozhodně nebránily v tom, abych se angažovala.“

(Respondentka č. 3)

Na některé respondentky měl i velký vliv manžel či partner. Právě partneři často také přivedli respondentky k jejich angažovanosti nebo jim dodali jakýsi prvotní impuls. Respondentky ve svých vyprávěních často zasazují jejich životní příběh do příběhu partnerů. V některých případech by dokonce bez partnera ani jejich angažovanost nezačala. Například u respondentky č. 2 sehrával její partner, aktivní disident, klíčovou roli v její angažovanosti. Je velice pravděpodobné, že kdyby nepotkala svého partnera, nikdy by se nezačala angažovat. Dalo by se říci, že respondentka byla tak spíše angažovaná vůči svému partnerovi.

„No když jsem vlastně potkala tu první lásku, tak jsem se začala jakoby angažovat, já jsem respektive dělala to, co on mi řekl. Tak já jsem opravdu angažovala hlavně kvůli tomu partnerovi, já bych se asi jinak neangažovala, kdybych ho nepotkala.“

(Respondentka č. 2)

Podobně to prožívala i respondentka č. 10, která také byla hodně ovlivněna svým manželem. Představoval pro ni jistou podporu a také jí dodával inspiraci, aby se angažovala. Byl jejím jakýmsi vůdcem.

„Všechno, co jsme kdy dělala, bylo v závěsu mého muže, on byl ten organizátor. Nebýt manžela spousta věcí bych vůbec neudělal, neměla jsem ambice. I k disentu jsem se dostala přes manžela.“ (Respondentka č. 10)

Ne všechny respondentky to tak měly. Naopak některé ovlivňovaly svého manžela/partnera. To nám potvrzuje respondentka č. 3, která nepostrádala nápady, ale spíše u ní byl problém přenést je od myšlenek do reality. V mnoha případech partneři společně vykonávaly nějaké úkony a navzájem se tak podporovali.

„Tak já si myslím, že já jsem spíš ovlivňovala jeho, já jsem vždycky měla hodně nápadů a ty jsem mu vždycky vykládala a on mi naslouchal a občas se mu nějaký ten nápad zalíbil a zrealizoval ho. A to já jsem právě neuměla, tu realizaci, neměla jsem nikdy tu odvalu vystoupit. A když byl manžel zavřený, tak jsem spoustu aktivit po něm převzala a dělala jsem je za něho.“

(Respondentka č. 3)

I na základě předchozího sdělení můžeme vidět, že ženy v některých případech řešily problém, kdy byl jejich manžel ve vězení a ony se tak musely starat o rodinu samy, pokud ji měly. Psaly si s manžely dopisy a na to všechny, které to zažily, vzpomínají rády, i když to samozřejmě nebylo nic příjemného. V některých případech ženy dále pokračovaly v činnosti svého manželů.

Pokud se aktivně angažovali oba partneři, respondentky často vykonávaly disidentskou činnost spolu s manželem/partnerem. A nemluví pak o tom, co vykonávala samotná respondentka, ale vztahuje to na aktivitu společnou. Často to dělala respondentka č. 10.

„Ta naše disidentská činnost mohla být tak od roku 1973.“

(Respondentka č. 10)

Mluví o tom i respondentka č. 3, která hovoří o tom, že s manželem vykonávali všechno společně. I když ona se nestala signatářkou, neznamenalo to, že by měla menší zájem o dění v Chartě 77. Podílela se na činnosti společně se svým manželem, představovali a působili jako jedna ucelená jednotka.

„My jsme měli takové jako manželství, které já považuji za dobré manželství, takové jako nesmírně partnerské. To znamená, že jsme se ovšem dohadovali a ovšem jsme společně diskutovali, co udělat a co neudělat, a jakýmsi způsobem to byl zápas nás obou. To nebylo, že on byl někde a já jsem byla někde.“

(Respondentka č. 3)

Partneři respondentek byli ve většině případu těmi, kdo měl větší sociální kapitál, tedy sociální kontakty. Disidentky tak někdy změnilly své sociální kontakty a konexe a začaly budovat nové vztahy a přátelství v okolí svého partnera.

„Já jsem vlastně kvůli manželovi přišla do Prahy z Brna. A zejména ze začátku to pro mě nebylo úplně lehký, že jsem přišla do úplně nového prostředí a byla jsem jako ta manželka, kterou si manžel přivezl z Brna. A krom toho, já jsem v Brně měla velmi mnoho přátel, a to jsem vlastně všechno opustila. A musela jsem začít jako vytvářet nový přátelé, tak jsem dlouho měla takový pocit, že jsem jen jako nějaký přívěšek toho mého manžela. Ale časem se to změnilo a pak jsem postupovala opravdu hrozně autonomně.“

(Respondentka č. 6)

V některých případech, byly ale respondentky aktivnější než jejich partneři. A poté hrozilo, že by respondentka mohla jít do vězení a doma s dětmi by zůstal právě partner a ne samotná respondentka. Hovořila o tom respondentka č. 4. V tomto případě můžeme z odpovědi vypožorovat to, že když by zavřeli jejího manžela, ona by doma zůstala s dětmi, moc by se vlastně nezměnilo, v opačném případě, kdyby šla do vězení žena a s dětmi by pak musel zůstat doma jejich otec, dostal by se trochu do nové role, protože péči o děti měly v té době na starost především ženy.

„Jednou jsem měla takový dilema, když na konci května 1979 zavřeli velkou část, dokonce většinu členů Výboru na ochranu nespravedlivě stíhaných a my jsme se s přáteli bavili o tom, že je to zřejmě aktivita, která tomu režimu vadila, tudíž aktivita potřebná, a že bychom tam tedy měli vstoupit. Já jsem o tom doma měla dlouhý rozhovor s manželem, který mi říkal, no tak ty tam prostě vstoupíš, necháš se zavřít a mně zůstanou na krku děti. Tak jsem mu na to řekla, tak dobře tak tam vstup ty a já ti budu pomáhat, a když tě zavrou, tak jako vždy mi zůstanou na krku ty děti, a on mi na to nakonec řekl, tak tam vstup raději ty.“

(Respondentka č. 4)

Co se týče vzdělávacího systému, tak ten až na výjimky respondentky nijak neovlivnil. Jedním z důvodů bylo také to, v jaké době do školy chodily. Základní a střední škola je v jejich angažovanosti nijak neovlivnila. Minimální vliv měla na respondentky vysoká škola. Vždy ale záleží na učiteli, jaký k němu mají studenti respekt a jakou má moc studenty oslovit a nějakým způsobem je i případně ovlivnit.

„Já jsem chodila do školy v 60. letech, takže jsem absolvovala stalinistickou školu. A asi až na vysoké škole jsem poznala pár učitelů, který bych možná mohla označit za inspirující.“

(Respondentka č. 4)

Respondentky se však shodují na tom, že vzdělávací systém by mohl v dnešní době mít vliv na angažovanost. Protože právě ve škole tráví lidé hodně času a tam by měli získávat vzdělání týkající se občanské angažovanosti.

„Já si nejsem jistá, protože jsem vyrůstala úplně v jiné době, než je dnešní. Já si osobně myslím, že vzdělání je hrozně důležitý. Že to je určitý faktor. Třeba mezi lidmi vysokoškolsky vzdělanýma nenajdete tolik lidí, který jsou rasisté. Na druhou stranu, co se týče mě, tak si vůbec nejsem jistá, jestli bych řekla, že mě formovalo k tomuhle postoji moje

vzdělání. To bych řekla, že téměř vůbec. Nemyslím si, že by mě to formovalo vysloveně k tomu, abych se rozhodla udělat to, co jsem udělala.“

(Respondentka č. 8)

S respondentkami jsem také řešila otázku náboženství. Co se týče jejich občanské angažovanosti, tak tam náboženství nehrálo nijak významnou roli. Některé respondentky jsou i věřící, ale ani tyto ženy jejich víra nijak neovlivnila při jejich angažovanosti. Samozřejmě víra hrála určitou roli, když řešily nějaká dilemata, hledaly odpověď i v náboženství.

3. 2. 3. Charta 77

Ženy se na činnosti Charty 77 podílely především tím, že přepisovaly ať už informace o Chartě 77, tedy takzvané infochy, nebo samizdatové knihy, kterým často dělaly i korektury. Někdy však i ženy do samizdatu přispívaly. Některé se staly i mluvčími Charty 77. Respondentky tak svoji disidentskou aktivitu ve většině případech vykonávaly ve svém domově, tedy v privátní sféře.

„Dělala jsem korektury samizdatů. Přepisovala jsem informace o Chartě 77, ty takzvaný infochy a taky jsem je nosila kam bylo potřeba.“

(Respondentka č. 2)

Ženy si často musely informace nebo přepsané texty předávat a měly tak, jako ony samy říkaly, i pozici poslíčka. Texty, které zrovna v tu dobu přepisovaly, musely i schovávat, kdyby náhodou došlo k domovní prohlídce. Respondentky v této oblasti využívaly velkou kreativitu. Respondentky, které přepisovaly, tak se to pokoušely dělat opravdu hodně tajně, nikam vlastně ani nechodily, aby o nich nikdo nevěděl, takže agenti státní bezpečnosti často věděli o aktivitě jejich manželů, ale nevěděli, že se vlastně aktivně, ale ne veřejně, zapojují i jejich ženy.

„Bylo potřeba rozšiřovat informace o Chartě, tak jsem začala opisovat na stroji. No a tohle to trvalo až do roku 89 do listopadu, to jsem měla rozepsanou poslední knížku. Přepsala jsem těch knih asi necelou 100. Nejtlustší knížka měla asi přes 400 stran. Dělal jsem tehdy 14 kopií. Je fakt, že obavy byly, já jsem měla doma takovou starou televizi, tu jsme vybrakovali, zůstala tam jenom vlastně z plechu a kamarád jí nastříkal a udělal nám jako obrazovku a jak byly ty televize velký dozadu, tak to bylo vybrakovaný a byl jenom ten kryt a jako do zásuvky šňůra a tam jsme schovávali rozepsaný knížky. Tak já jsem většinou psala večer, když děti tedy spaly, do noci a vždycky než jsem šla spát, tak jsem to všechno strčila tam. Jsem si říkala, kdyby náhodou nějaká domovní prohlídka, ale nevím jestli by na to přišli, to nevím. Já jsem to tedy dělala opravdu hodně tajně, nikam jsem vlastně v té době ani nechodila a nikde jsem se neprojevovala, aby o mně nevěděli, takže oni věděli jenom o mým manželovi, že je signatář, ale o mé činnosti nevěděli.“

(Respondentka č. 1)

To, že ženy dělaly hlavně tu administrativní činnost, potvrzuje i výpověď respondentky č. 9. Nicméně tato činnost byla důležitá, často i důležitější než ta, která byla vykonávána veřejně.

„Začala jsem psát do různých samizdatů, občas jsem i kreslila pro všelijaké samizdatové projekty a někdy něco přednesla na seminářích. Jinak jsem hlavně dělala takovou tu administrativní práci a poslíčka, vozila jsem materiály, rozepisovala je, zařizovala jsem jejich distribuci.“

(Respondentka č. 9)

Jelikož v té době nebyla možná komunikace například přes e-mail a neexistovaly ani mobilní telefony, jediná možnost komunikace byla přes poštu nebo přes telefon, který byl doma. Velmi často, byla ale pošta kontrolovaná a telefon nefungoval nebo byl odposloucháván. Proto musely ženy, a ne jen ty, volit jiné prostředky komunikace. Ženy byly často v tomto ohledu velice vynalézavé. Například když někdo zazvonil u nich doma a ve dveřích se například objevilo určité dítě, bylo jasné, že se něco děje a že není dobré do

bytu chodit. V Praze v té době existovaly tři byty, kde se disidenti scházeli. Hovořila o tom respondentka č. 3.

„Oni nám sebrali telefon, nebyly žádné maily a pošta byla kontrolována, takže jediná možnost bylo setkávání po různých bytech. A v Praze byly takový 3 velký byty, Ječná, Anglická a Karlovo náměstí.“

(Respondentka č. 3)

Zpočátku jsem měla takovou zbytkovou kategorii, do které jsem si přiřazovala zajímavé výpovědi, u kterých jsem zpočátku nevěděla, kam je zařadit. Nakonec mi z této kategorie vyplynuly poměrně zajímavé informace o společenství Charty 77. Všechny respondentky o Chartě 77 mluví jako o soudržné skupině. Respondentka č. 3 hovoří o tom, že v té době měli všichni stejného nepřítele, což pro ně byl komunistický režim. I díky tomu, že měli společného nepřítele, bylo hnutí Charty 77 velmi soudržné a všichni se vzájemně podporovali.

„Ale my jsme byli taky neobyčejně soudržná banda, my jsme se podporovali navzájem, já nepamatuji takový solidarity, co jsme zažili za těch dob, kdy jsme měli toho společného nepřítele, dneska vidí každý toho nepřítele v někom jiným někde jinde, ale tenkrát my jsme si strašně pomáhali mentálně, fyzicky, materiálně po všech stránkách to bylo dobré období a byla spousta srandy, to bylo prima.“

(Respondentka č. 5)

Podobně o lidech, kteří se pohybovali kolem Charty 77, mluví i respondentka č. 9. Ta sice hovoří o tom, že se v hnutí Charta 77 nacházelo hodně lidí z různých oblastí. Charta 77 pro ni představovala takový druhý svět, tedy svět mimo komunismus, ve kterém se mohla nějakým způsobem seberealizovat a ve kterém se cítila svobodná.

„Nebyla to společnost především politického odporu, ale mnohem více duchovního a kulturního souznění. Přicházeli tam literáti, výtvarníci, fotografové, filosofové, písničkáři, vědci vyhození z univerzity a také plno mladých lidí, kteří nesměli studovat

a tam získávali neformální vzdělání. Také jsme chodila na různé bytové semináře a všelijaká setkání. Spíš jsme se snažili utvořit si prostor svobody uvnitř toho režimu. Charta 77 byla jen součástí širšího dění, ať se tomu říkalo druhá kultura, underground, Patočková univerzita či kdo ví jak ještě jinak.“

(Respondentka č. 9)

Společnost kolem Charty 77 byla takové, dalo by se říci, ghetto. Protože se vlastně lidé stýkali neustále jen mezi sebou, s lidmi, kteří měli na stávající režim podobný názor. Disidenti tak žili ve svém vlastním světě. Disent vlastně neměl žádnou pevnou hierarchickou strukturu.

„Za toho minulého režimu jsem měla vybraný okruh lidí, s kterými jsem se stýkala, s kterými jsme se scházeli, a bylo to takový, ono se tomu tehdy říkalo to ghetto, takže když jsme někde jezdili, tak jsme jezdili za těmahle disidenty. Pořád jsme se stýkali mezi sebou.“

(Respondentka č. 1)

A právě podle respondentky č. 3 bylo na ženách, aby v tomto ghettu udržovaly jakousi dobrou náladu a pocit naděje. Bylo to velmi důležité pro signatáře, kteří nebyli z Prahy. Protože se totiž stávalo, že z jejich okolí se s nimi ze strachu nikdo nebavil, a oni tak byli v podstatě úplně odříznutí od okolního světa, protože v okolí nebyli žádní další signatáři.

„Tak jsme se scházely po těch bytech, kde sice byl taky odposlech, ale bylo třeba udržovat takovou tu dobrou náladu, protože kolem vás se vytvořilo takový gheto, protože se všichni lidé báli se s vámi stýkat, přecházeli na druhou stranu a tak. A proto bylo důležité pro ten náš uzavřený svět udržovat ten pocit, že držíme pohromadě.“

(Respondentka č. 3)

Mezi mými respondentky byly také ženy, které Prohlášení Charty 77 podepsaly. Některé nebyly mezi prvními signatáři. Podpis Prohlášení Charty 77 však pro ženy nebyla úplně stěžejní záležitost. Na činnosti Charty 77 se podílely i v případě, že signatárkami nebyly.

„Dlouho jsem ani neměla potřebu podepisovat Chartu 77, brala jsem ji jako jednu z mnoha aktivit. Když jsem ji chtěla podepsat, nejprve mi to každý rozmlouval, pak jsem podepisovala jiné věci a Chartu jsem pustila z hlavy. Podepsala jsem ji dost pozdě, spíš z pocitu, že tam stejně už dlouho patřím, to už jsem tak jako tak byla zaháčkovaná v jiných činnostech a policie mě měla v hledáčku. Podpis Charty to už nezměnil.“

(Respondentka č. 9)

Rovněž respondentka č. 10 hovořila o tom, že jí i jejímu manželovi nebylo doporučováno, aby se stali signatáři hned v první vlně, protože kdyby to podepsali všichni naráz, mohlo by se stát, že by se všichni signatáři ocitli ve vězení a nemohl by tak v činnosti nikdo dále pokračovat, takže i proto se Prohlášení Charty 77 podepisovalo na etapy.

„V roce 1977, když byla Charta, nám říkali, že nemá smysl, aby to podepisovali všichni naráz. Nedoporučovali nám to podepsat, že je to zbytečné. Chartu jsem podepsala až v roce 1986, to už jsme stejně byli tak profláknutí, že už bylo zbytečné si dávat pozor.“

(Respondentka č. 10)

Ale například respondentka č. 1 si trochu stěžovala na to, že celkem těch signatářů moc nebylo.

„Když se to vezme do listopadu 1989, tak bylo asi jenom 1000 signatářů, a to ještě spousta lidí pak podepisovalo tu Chartu až de facto v závěru, ale ti první v tom roce... já nevím do kterého roku, tak to si pamatuji, furt mám nějak to číslo asi 670 a to číslo bylo dost dlouho. Ono to opravdu, já jak jsem psala ty infochy, tak já to vím, tak se vždycky zveřejňovali jména těch dalších signatářů, a to třeba byli 4 nebo 5, co dva měsíce.“

(Respondentka č. 1)

3. 2. 4. Dilemata a neúspěchy

Všechny respondentky se potýkaly s nějakými dilematy. Jedno velké dilema, které všechny disidentky řešily, byl strach. Ten tady prostě byl a nedalo se s ním moc bojovat. Musely se s tím všechny časem naučit nějak žít. Jako další dilema respondentky zmiňovaly emigraci. Emigrace byla například nabízena jejich manželům, kteří byli ve vězení, že je propustí, pokud emigrují. Je pozoruhodné, že otázku emigrace řešily většinou ženy, je to také zapříčiněno tím, že většinou se ve vězení ocitli muži, kteří svým manželkám z vězení psali. Ženy tím, že byly na svobodě, měly větší přístup k informacím, a to velké rozhodnutí bylo tedy na nich.

„Jedno velký dilema jsem řešila a opravdu těžký, můj muž potom, co byl několik měsíců ve vězení, tak otevřel korespondenčně otázku emigrace. A tak jsme si na to téma vyměnili několik dopisů a já jsem v tom prvním trošku neprozřetelně napsala, že udělám všechno, co bude chtít, a pak jako jsem nad tím začala přemýšlet a pomalu se mi to rozleželo v hlavě a představovala jsem si, jak by to vypadalo ta emigrace, a začala mi to připadat jako úplně hrozný. A to hrozný bylo, jakože jsem měla pocit, že by to bylo selhání, jako že jsme utekli. A tento pocit mě pronásledoval. A čím víc jsem přemýšlela, tak tím víc jsem z toho byla nešťastná a byla jsem fakt a bylo to pro mě jako fakt hrozně těžký. A jak jsme si psali, tak mi manžel v tom jednom dopise napsal, že já mám prostě víc informací a že to mám já rozhodnout tak, jak to já to budu považovat za správný. A dokonce tam připsal ,i kdybych si to měl celý odsedět‘. A mně to tedy dalo sílu napsat, že si jako myslím, že správný by bylo neemigrovat.“

(Respondentka č. 6)

Skoro stejnou zkušenost zažila i respondentka č. 3, která se nakonec také rozhodla, že jejich rodina emigrovat nebude. Respondentka měla pocit odpovědnosti vůči Chartě, ale dalo by se říci i vůči společnosti tady, protože věřila, že když se režimu nepodaří všechny nepřátelé režimu vyhnat, tak že nějaká politická změna přijít musí. Respondentky však řešily velké dilema, protože pokud se rozhodly, že emigrovat nebudou, hrozilo tedy, že jejich manžel zůstane ve vězení. Nerozhodovaly tak jen samy za sebe.

„Když mi manžel psal z kriminálu dopis, kde mi psal, jako co říkám na emigraci a jako ty důvody byly rozumný. Ale jednalo se také o to hnutí a byla tu jakási představa, že za první ty děti, když by totiž manžel dostal těch osm let, tak že děti budou bez otce, ale za druhé bylo také uvažováno i tedy to hledisko Charty, že když by to tedy nakonec skončilo tou emigrací, tak se lidi tak neleknou, jako když to skončí těmi velkými rozsudky. Já jsem mu po dlouhém uvažování napsala, že krysy opouští loď první a kapitán poslední a že tedy emigrovat nebudeme. No já jsem měla pocit, že to nejde, protože prostě všichni signatáři odejít nemohli. Tak nemůžete si myslet, že řešení já se budu mít někde venku líp a ostatní tady v tom nechám, to mi přišlo, že jako nemůžu udělat.“

(Respondentka č. 3)

Dilema emigrace, ale z jiného úhlu pohledu řešila i respondentka č. 4. Respondentka se bála o svůj život, ale i přes to se rozhodla, že neemigruje.

„A pochybnost jsem zažila, když v rámci akce Asanace agenti STB zmlátili Zinu Freundovou, tak pak jsem se bála, že nám opravdu začnou unášet děti nebo mrzačit. A v té době jsem váhala, jestli neodejít do exilu, ale nakonec jsem se rozhodla zůstat tady. To bylo pro mě opravdu velké dilema.“

(Respondentka č. 4)

Podle respondentky č. 3 měla žena velký vliv na to, jestli se rodina rozhodla emigrovat nebo ne. Jak jsme mohli poznat i z vyprávění respondentky č. 6, jejíž manžel přenechal rozhodnutí o emigraci na ní. Vše dobře vysvětluje respondentka č. 3. To, co vypovídá, ukazuje na to, že ženy byly mnohem silnější po psychické stránce, že daleko více uměly vzdorovat a že vydržely ten tlak, který na ně komunistický režim vyvíjel, a hlavně dokázaly podporovat své muže.

„A to prostě záleželo na těch ženských, protože když to ženský nevydržely, tak to pak ani nevydržel ten muž. Takový ten každodenní strach, každodenní nebezpečí, kdy partnera zavřou, kdy přijdou ty agenti státní bezpečnosti, tak to je prostě strašně náročný

a spousta ženských to nezvládla a pak ty rodiny emigrovaly. Ale ty, co to vydrželi tuhle situaci, tak tam hrály důležitou roli právě ty ženský.“

(Respondentka č. 3)

Disidentky také řešily dilema ohledně dětí, protože se o své děti bály, co by se s nimi stalo, pokud by se dostaly do vězení. Ale i přes tento strach některé disidentky Prohlášení Charty 77 podepsaly, protože doufaly, že se tomu tak nestane, nepřipouštěly si nejhorší možný scénář.

„Já jsme ještě děti neměla, takže jsem nečelila nějakým krutým dilematům, pro matky od dětí to bylo samozřejmě velmi těžké. Když jsem ale podepsala Chartu 77, už jsme měla malou dcerku a je pravda, že strach o ni byl veliký. Přemýšlela jsem, co by s ní bylo, kdybych musela do vězení. Ale člověk stejně tak nějak nemůže jinak.“

(Respondentka č. 9)

Mimo to také řešily taková každodenní dilemata, jestli to, co udělaly, udělaly dobře. Jestli má cenu se nějak dále angažovat a snažit se o nějakou změnu v té společnosti.

„Tak samozřejmě to bylo dilema, jako co má člověk dělat v tom okamžiku, kdy to ještě stálo za to, nebo když už vás zavřeli a kdy už to bylo jenom prázdný gesto. To bylo na denním pořádku, jako že jsme si říkali, co bychom ještě mohli dělat a stojí tohle za to a tak.“

(Respondentka č. 3)

Nebo se dilema také mohlo týkat podpisu. Jak vypovídá respondentka č. 2.

„Dilemata jsem zažívala docela často, třeba když jsem podepsala něco menšího, tak jsem před tím vždycky ,dejte mi půl litr vína a pak to podepíšu.“

(Respondentka č. 2)

Ovšem jak dokazuje i výpověď respondentky č. 1, dilemata zažívá spíše v dnešní době než za období normalizace. Protože v této době věděla na koho se spolehnout může a na koho nikoliv.

„Tak samozřejmě jsem nějaký dilemata řešila, ale na druhou stranu bylo v té komunistické době tak nějak všechno jasné, tam bylo jako vidět, kdo je kdo, pokud tedy nebyl tajný spolupracovník státní bezpečnosti. Ale tak nějak se každý choval podle toho svého a věděli jsme, že tady jsou tyhle a tady jsme my. Řekla bych, že nebylo tolik podrazů od lidí, jakých je třeba v dnešní době.“

(Respondentka č. 1)

Neúspěchem bylo pro respondentky například to, že pustily agenty státní bezpečnosti do bytu a našlo se něco, co se mělo schovat. Často tento neúspěch vztahovaly na druhou osobu. Pro většinu disidentek byla například i emigrace neúspěchem. Vše dobře shrnula respondentka č. 3.

„Tak za neúspěch považuji ty situace, kdy jsem je pustila dovnitř a neměla jsem je pouštět. Nebo se mi nepodařilo něco schovat, že jsem to třeba nestihla, protože jsme nevěděli, kdy nám přijdou udělat domovní prohlídku, a někdy se to nepovedlo a pak ten pocit, že ohrozíte někoho jiného. A ten neúspěch se vlastně nedal úplně vyřešit, tam bylo moc úniku, řešením byla emigrace a já jsem byla hodně proti emigraci, já jsem to brala jakýsi neúspěch.“

(Respondentka č. 3)

3. 2. 5. Represe

S možností, že by se mohly dostat do vězení, disidentky nějak počítaly. Pokud se o respondentkách vědělo, že se na činnosti Charty 77 podílejí, existovala pravděpodobnost, že se do vězení dostanou, týkalo se to tedy především signatářek Charty 77. Ale obavu z vězení měly i respondentky, o kterých se veřejně nevědělo.

„Ale rozhodně ta myšlenka, že půjdeme do kriminálu byla jako jasná. Že je velice pravděpodobný, že tam člověk někdy skončí. A jak říkám, s tímhle jsem se tedy do jistý míry vypořádala, nebo nevím, prostě mi to nevadilo natolik, abych přestala tyhle věci dělat.“

(Respondentka č. 8)

Respondentky, které měly děti se vězení bály především kvůli nim. Bály se toho, že by se do vězení mohl dostat jak respondentky manžel tak i ona sama. A vznikla tak obava, co by se stalo s jejich dětmi. Agenti státní bezpečnosti někdy toho, že disidentky mají děti, využívali a vyhrožovali jim, že jim děti vezmou. Ale respondentce č. 5 ani toto vyhrožování nezabránilo v tom, aby se i nadále angažovala.

„Co si vzpomínám přišli sem hned nějak po začátkách Charty dva agenti státní bezpečnosti a chtěli se mnou mluvit, že přeci jenom mám ty děti a že bych si to měla rozmyslet a jestli bych to vzala zpátky. A já jsem se hrozně naštvála a řekla jsem jim, že to dělám právě kvůli těm dětem. Ale kupodivu na mě nezkoušeli, že by mi vyhrožovali, že mi vezmou děti. Já jsem se zajímala o čísla, míry trestů, jak se chovali ty represivní orgány a pravdou prostě je, že v 70. a 80. letech děti nebrali jo. Já jsem neznala ze svého okolí nikoho, komu by vzali děti, protože je v opozici. Takže já jsem sázela i na ty zkušenosti, protože tohle to ten režim jako nedělal.“

(Respondentka č. 5)

„Jednu dobu jsem ten strach měla a napsala jsem takový prohlášení, že kdybych byla zavřená, tak že si přeji, aby se o mé děti staral můj bratr, a současně jsem měla ještě domluvený s otcem, že jakoby se na tom podílel. Ale ani já jsem si to moc nepřipouštěla, že by mě zavřeli. Já jsem tak nějak věřila, že to všechno dobře dopadne.“

(Respondentka č. 6)

Ale i přes tento strach o děti se respondentky dále angažovaly. Věřily, že to všechno dopadne dobře. Ale z výpovědi respondentky č. 5 a 6 lze také vysledovat to, že se zajímaly

o to, jak se chovala policie v 70. a 80. letech. Respondentky se tak sami sebe snažily tímto ubezpečit a podpořit v další angažovanosti.

„Já jsem si to nijak nepřipouštěla. Fakt je ten, že já jsem prostě stále sledovala, co se děje v té společnosti a i jsem respektovala tu represi, protože jsem i často o tom mluvila s novináři západními a prostě jsem se zajímala o to, kolik žen bylo uvězněno a jestli ty děti někomu sebrali. Já jsem jako toho dělala hodně, ale furt jsem věřila, že mě nezavřou, že si jako netroufnou, ale jako nijak mě ten strach nedonutil snížit tu mojí aktivitu.“

(Respondentka č. 6)

Respondentky, které podepsaly Prohlášení Charty 77, byly také, v některých případech i několikrát vyslýchány. Na výslech byl předvolán každý, kdo Prohlášení podepsal, takže se respondentky na výslech mohly jistým způsobem připravit.

„Několikrát jsem byla u výslechu, ale přátelé mě poučili, že nemám nic říkat, vůbec nic, ani výmysly. Stačilo se toho držet, opakovala jsem „Ne“, „nevím“, „ne“ tak dlouho, až toho nechali. Když naznačili, že bych mohla studovat, kdybych jen „chtěla“, že bych mohla cestovat na západ, řekla jsem, že nechci. A bylo. Nebyla jsem žádná hrdinka, nečelila jsem bití, jen křiku a slibům a pouze jsem opakovala to ‚ne‘.“

(Respondentka č. 9)

3. 2. 6. Politika

Během rozhovorů jsme se s respondentkami dostaly k politice. Žádná z respondentek se nikdy nijak aktivně politicky neangažovala. Až na jednu respondentku všechny oddělovaly občanskou angažovanost od politické angažovanosti.

„No abych pravdu řekla, pro mě to byla vždycky součást jako toho angažmá, já to vnímám jako součást politického angažmá, i když nad tím člověk přemýšlí tak i to úsilí o ty lidská práva, i když ten slovník a ta báze potom komunikační naše bylo o tom nemluvit jako o politice, ale pro mě to tedy politickou dimenzi vždycky mělo, ale v tom mám jako školení

od táty. A Po listopadu já jsem nechtěla se jako začít politickou dráhu, vědomě jsme se rozhodla, že nebudu o ni usilovat.“

(Respondentka č. 6)

Respondentky se o politiku zajímají, ale nechtějí být v politice aktivní, veřejně se do ní nějak zapojovat. A i když v mnoha případech měly možnost, se nějakým způsobem politicky angažovanost, tuto možnost nikdy nevyužily.

„Já jsem do politiky nikdy jít nechtěla. V politice se musí dělat kompromisy, na jedné straně být pevný, ale vědět kam můžete ustoupit a tohle si myslím, že je opravdu hodně náročný.“

(Respondentka č. 3)

Další důvody neangažovanosti v politické sféře uvádí také respondentka č. 1.

„Já fakt nevím, já jako nejsem člověk, co stojí o to se nějak zviditelňovat, takže moc nestojím ani o to být někde v politice. Já nepotřebuji být někde v tom čele, ale spíš se podílet na tom, aby to všechno fungovalo.“

(Respondentka č. 1)

3. 2. 7. Ženství

Respondentky nereflektují svoje ženství jako nějakou specifickou vlastnost a dalo by se říci, že spíše přebírají koncepty o mužských a ženských rolích, které jsou ve společnosti „přirozeně“ dané. Nebo hovoří o tom, že to mají nějakým způsobem vrozené.

Ženy se vztahují k emocím. Hovoří o tom, že ženy mají osobní vztahy a vkládají do té angažovanosti emoce. Hovoří i o tom, že ženy vykonávají službu lidem, protože je to pro ně „přirozenější“ než pro muže.

„Myslím, že se ta ženská angažovanost odlišuje v tom, že ty ženy mají osobní vztahy, že mají někoho rádi. Ale ty ženský mají tu schopnost, že umí uklidnit tu situaci a vyřešit jí.“

(Respondentka č. 3)

Podobně odpovídala i respondentka č. 1.

„No je to odlišný ta angažovanost mezi mužem a ženou, protože ženy do toho vkládají emoce. Na rozdíl od mužů bych řekla, že do toho vkládají emoce.“

(Respondentka č. 1)

Nebo i výpověď respondentky č. 5.

„Myslím si, že v jistým smyslu k ženě spíš patří ta služba lidem, věci konkrétní jo, to je čistě moje chápání z pozice ženský.“

(Respondentka č. 5)

Respondentky, které neměly v té době děti, polemizují o tom, zda by je děti neovlivnily. O tom, že vliv dětí na ženství měl, hovoří i respondentky, které děti měly. Podle kterých se s ženstvím identifikovaly, až když se staly matkami. Respondentky vztahují tedy své ženství k roli matky.

„To asi ne, asi mě nijak neovlivnilo to, že jsem byla žena. Možná kdybych měla děti tak by to bylo jiný.“

(Respondentka č. 2)

Podobně se vyjádřila i respondentka č. 8.

„K tomu ženství tedy vážné moc nevím. Možná je to také tím, že nemám děti.“

(Respondentka č. 8)

Nebo odpověď respondentky č. 5, která na rozdíl od předchozích citovaných respondentek děti měla. Respondentka č. 5 mluvila o tom, že je důležité rodinu s dětmi a angažovanost nějakým způsobem sladit, aby to nebyly dva oddělené světy. Pokud by tedy žena měla dva světy jeden rodinný a druhý svět angažovanosti, není to pro ni dobré, protože pak žije život ve dvou oblastech. Podle respondentky by se tedy žena, která má už děti, měla angažovat pouze v tom případě, pokud dokáže tyto dva světy propojit.

„Moje pojetí ženství, já vždycky jsem chtěla být kluk já jsem se v podstatě identifikovala se svým ženstvím, až když jsem měla ty děti a to fest tedy. To najednou prostě ten průval lásky, ale ta obrovská energie ta šla z toho prostě. Takže to, že člověk má dítě, přeci jenom je nějakým způsobem asi zvláštní zkušenost, ačkoli jsou taky lidi, kteří to nemohou přijmout, že jo. Aktivní ženská a ten aktivismus je v pořádku, pokud je možné do toho tu rodinu nějak jako zaintegrovat a začíná to být složitý v okamžiku, kdy to tu ženskou jako by odděluje a vyrobí to takovou tu dvojkolejnou schizofrenii v tom životě.“

(Respondentka č. 5)

Co se týká ženství a Charty 77, tak tam respondentky neviděly žádné rozdíly, všichni si byli rovni a nerozhodovalo, jestli názor vyslovila žena nebo jestli ho vyslovil muž. Rozdíl mezi muži a ženami ve společenství Charty 77 byl tedy v tom, jakým způsobem se angažovali. Možným důvodem, proč měly ženy pocit, že jsou s muži na stejné úrovni, bylo to, že všichni bojovali proti společnému nepříteli, což byl komunistický režim. Rovnost mezi muži a ženami v hnutí Charta 77 potvrzují výpovědi respondentek č. 4, 5 a 9.

„Problém mužství a ženství, alespoň v prostředí, kde jsem se pohybovala, neexistoval. Mně se nikdy nestalo, že by můj názor nebo moje aktivitu někdo hodnotil z hlediska, jestli jsem muž nebo žena. Jediný co můžu z toho odstupit hodnotit, ale není to nijak podložený a je to tedy jenom moje teorie, že agenti STB neradi nechávali zavírat ženský.“

(Respondentka č. 4)

„Ženství třeba ve vztahu k Chartě nebo tak, já jsem vždycky měla pocit, že s těma mužskýma jsme prostě úplně na jedné lodi, že tam není žádný rozdíl. Že jako už tou pohotovostí vnést tu kůži na trh tak jsme prostě na tom byli stejně, taky ty agenti státní bezpečnosti a všichni s námi všichni jednali stejně. Tam jako nebyli žádný rozdíly podle mých zkušeností. Takže tam jsem si s tím vůbec nelámala hlavu, nějaký takový vědomý si svého ženství nic moc. Já jsem to nerozlišovala prostě, mě nezajímalo jestli to je dobrý od mužského nebo od ženský prostě šlo o ten obsah jo.“

(Respondentka č. 5)

„Myslím, že jsem o tom vůbec neuvažovala. V disentu bylo mnoho výrazných a uznávaných žen, všichni věděli, že ženy umějí být statečné a schopné, nikdo nás nedělil na muže a ženy. Ostatně každý dělal jen to, co sám chtěl a uměl.“

(Respondentka č. 9)

Respondentky vnímají to, že ve společnosti nejsou stejné podmínky pro muže a ženy a že ženy bývají někdy podceňovány, ale ani v jednom případě se respondentky nesetkaly se situací, kdy by byly diskriminovány z toho důvodu, že jsou ženami.

Respondentky ve většině případech docházejí k závěru, že jejich ženství je nijak v jejich občanské angažovanosti neovlivnilo.

„Nemám příliš ten pocit, že by mě to, že jsem žena nějak ovlivnilo. Jako já si uvědomuji, že ta společnost, nedala stejný podmínky ženám a mužům. To vím, ale nějak se mi nezdá, že by to souviselo s tím mým životem. Protože vím, že ty křížovatky, ten jako obrat neovlivnilo to, že jsem byla žena, v tom roce 1968/1969. V té Chartě si myslím, jsem si vydobyla respekt rovnocenný, ale pak jsem si všimla, že třeba se mně zdálo, že některý ženský jsou podceňovaný, ale mého života se to dotklo. Jako že bych třeba o něco usilovala, co bych opravdu chtěla a nedosáhla jsem toho, protože jsem ženská, to se mi vážně nikdy nestalo.“

(Respondentka č. 6)

3. 2. 8. Diskuze - výsledky výzkumu

Cílem této kapitoly je propojit teoretické koncepty s výsledky získanými z provedeného výzkumu.

Určit prvotní impuls vedoucí k občanské angažovanosti není snadné, protože důvody, které podněcují angažovanost u respondentek se velmi často překrývají. Pro respondentky bylo tak velmi obtížné jmenovat, který impuls byl prvotní. Mezi prvotní impulsy, které respondentky vedly k angažovanosti potom patřily: stav společnosti a pokus o jeho změnu, právě sem můžeme zařadit události roku 1968 a následná změna ve společnosti, tedy nastolení komunistického režimu a také vznik Charty 77.

Dále je to také snaha pomoci nějaké jiné osobě a vylepšit tak jeho/její situaci, přičemž se nemusí jednat o osobu blízkou. Pokusme se podívat na občanskou angažovanost jako Ekman a Amna (2012), kteří mluví o občanské participaci, jež pro ně představuje skryté formy politické participace. Tyto aktivity nesouvisí přímo s politikou. A pod občanskou angažovanost pak zařazují aktivity, na jejichž základě jedinci ovlivňují společnost nebo se třeba snaží vylepšit lokální problém. O tom často hovořily respondentky v mém výzkumu, že jejich cílem bylo ovlivnit společnost a usilovaly o nějakou změnu ve společnosti. Dalo by se říci, že se pokoušely ovlivnit politiky, takže aktivity, které vykonávaly, můžeme také zařadit do formální politické participace, jak o ní uvažují Ekman a Amna (2012), tedy že to je účast ve volbách, ale zařazují sem i aktivity, které vyjadřují nespokojenost s politikou.

Adler a Goggin (2005) hovoří o tom, že občanská angažovanost má několik různých dimenzí. Když se koukneme na tabulku 2. Škála občanské angažovanosti na straně 18 tak zjistíme, že se respondentky angažovaly jak v komunitních, tak i v politických aktivitách. Nevykonávaly všechny aktivity, například nepřispívaly na charitu a také neusilovaly o veřejný úřad. Definice občanské angažovanosti podle Adlera a Goggina, přesně vymezuje občanskou angažovanost respondentek, jejichž motivem bylo zlepšit podmínky pro ostatní nebo zlepšit budoucnost společnosti. Přesně o to respondentky usilovaly.

Mezi vlivy, které respondentky v jejich angažovanosti ovlivňují patří rodina, přátelé, partner či manžel, ale také děti nebo vzdělání. Jak můžeme vysledovat z odpovědí

respondentek rodina může sehrát velký vliv a může tak jedince k angažovanosti vychovat. Nicméně to neznamená, že v případě, kdy rodina neposkytuje vhodné prostředí pro rozvoj občanské angažovanost, že by se daný jedinec nemohl angažovat. Mezi respondentky se vyskytly oba případy. Portney, Kent a Niemi (2009) poukazují, že na to zda se mladí lidé angažují, mají vliv také rodiče. Podle autoru můžeme pozorovat, že vliv rodičů na občanskou angažovanost je větší u mladých mužů než u žen. Toto potvrzení svým výzkumem nemohu potvrdit, protože jsem se zabývala pouze ženami. Pro respondentky, které byly matky, představovaly děti určitý vliv. Ve všech případech však respondentky docházejí k závěru, že děti nepředstavují překážku pro občanskou angažovanost.

Z výpovědí respondentek můžeme také vidět, jaký vliv sehrál jejich partner/manžel. Respondentky se často vztahují k angažovanosti partnerů. O vzdělávacím systému hovoří respondentky, že by mohl mít potenciál pro výchovu či podporu občanského angažmá, avšak v jejich případě je nijak neovlivnil, což může být zapříčiněno dobou, ve které se jim vzdělávání dostávalo. Portney, Kent a Niemi (2009) se zabývali otázkou vzdělání a jeho vlivu na jedince. Podle nich vzdělání člověka do určité míry formuje. K tomuto závěru došly také respondentky, i když u nich samotných se tento vliv nijak neprojevil.

Co se týče otázky ženství a jeho vlivu na angažovanost, tedy to že respondentky byly ženami, tak všechny respondentky docházejí k závěru, že je to nijak neovlivnilo. V některých případech respondentky vnímaly své ženství až v momentě, kdy se staly matkami. V rámci hnutí Charty 77 nepociťovaly diskriminaci kvůli tomu, že by byly ženami. Einhorn a Sever (2003) tvrdí, že veřejná oblast politiky, je především mužská doména a že ženy se realizují spíše v rodině a v domácnosti. Toto tvrzení se shoduje i s výpověďmi mých respondentek, z nichž většina svou činnost, tedy přepisování textů, vykonávala ve svých domovech. Skutečnost, kterou zmiňuje Jechová (2003), totiž že Prohlášení Charty 77 po vzájemné dohodě často podepsal jen jeden z dvojice, povětšinou muž, dokládají i výpovědi mých respondentek. Šiklová (2006) uvádí, že agenti státní bezpečnosti ženám vyhrožovaly dětmi, tím, že jim odeberou děti a dají je do výchovných ústavů. O této skutečnosti hovořila i jedna respondentka, která tento typ výhrůžek osobně

zažila, ale nijak ji to neovlivnilo v její angažovanosti a ve své aktivitě i přes toto zastrašování pokračovala dále.

Pro respondentky znamenala angažovanost typ společenské aktivity. Respondentky se ve většině případech neangažovaly samy. Pokud se na občanskou angažovanost podíváme jako Adler a Gogin (2005), kteří o angažovanosti hovoří jako o kolektivním jednání, tedy že občanská angažovanost je aktivita, ve kterém jednotlivci prostřednictvím kolektivního jednání ovlivňují společnost. S tímto tvrzením tak mohu na základě mého výzkumu souhlasit, protože takto se občansky angažovaly mnou oslovené disidentky. Respondentky se angažovaly spíše tajně, respektive nestály o to, aby o jejich angažmá někdo věděl. Jejich nezájem o to být veřejně známé často souvisel s tím, jakým způsobem se respondentky angažovaly, protože ve většině případech jejich snahou bylo, aby o jejich činnosti nikdo nevěděl. Respondentky spíše usilovaly o to, aby svět disentu fungoval.

Respondentky se tak angažovaly spíše v administrativní činnosti, tedy v přepisování. Nicméně by se tato činnosti neměla nijak znevažovat či podceňovat, protože bez ní by dissent nemohl nikdy fungovat. Podle Jiřiny Šiklové (2003) mezi hlavní činnosti žen v období disentu bylo přepisování, rozmnožování a také překládání. Převážně této práci se věnovaly i moje respondentky.

Mezi činnosti respondentek patřila také podpora svých partnerů. Jechová (2003) i Bendová (2005) hovoří o tom, že ženy sehrály důležitou roli v podpoře svých partnerů, protože bez nich by tento tlak často nevydrželi. Emigrace tak představovala únik od tohoto tlaku. Jak tvrdí Bendová (2005), pokud se partneři rozhodli pro emigraci, většinou ten tlak nevydržela žena. O těchto situacích mluvily i moje respondentky, konkrétně na dvou z nich, bylo ponecháno závažné rozhodnutí o emigraci jejich rodin, a obě se rozhodly, že emigrovat nebudou.

Ani jedna z respondentek se nijak politicky neangažovala. Podle Zukina (2006) je cílem politické angažovanosti ovlivnit vládu nebo veřejné činitele. Zukin upozorňuje na to, že hranice mezi politickou a občanskou angažovaností nejsou zcela jasné. Až na jednu respondentku žádná nespojuje občanskou angažovanost s politickou angažovaností. Naopak všechny vnímají politickou participaci jako něco zcela jiného, od občanské angažovanosti zásadně odlišného. Nicméně jak Zukin, tak i Ekman a Amna popisují

politickou angažovanost jako činnost, jejímž cílem je ovlivnit vládu a politiky a k tomuto účelu se používají prostředky jako demonstrace nebo protestní akce. Z tohoto zorného úhlu by však bylo možno činnosti, které respondentky vykonávaly, označit za politickou angažovanost. Smyslem veškerých aktivit žen v rámci disentu bylo totiž ovlivnit politickou situaci v Československu. Podle Einhorna a Severa se ženy méně zajímají o politiku, tento argument mé respondentky nepotvrzují. Respondentky se o politiku zajímají, sledují politické události a veřejné dění, ale nechtějí do toho světa vstupovat a angažovat se v něm. Názor, že muži se více zajímají o politiku a jsou tedy i politicky aktivnější, jak tvrdí Verba, Burns a Schlozman (1997), ze svého výzkumu podpořit nemohu, respektive nemohu souhlasit s tím, že by se ženy o politiku méně zajímaly.

Robert Putnam spojoval vysokou míru angažovanosti s fungující demokracií, v případě normalizace, kdy se stát pokoušel zabraňovat všem občanským aktivitám, by se dalo s tímto jeho tvrzením souhlasit. Protože v Československu v letech 1968-1989 nefungovala demokracie, nebyla zde ani vysoká angažovanost.

4. ZÁVĚR

Cílem mé diplomové práce bylo poukázat na občanskou angažovanost disidentek. Nejprve jsem představila některé teoretické koncepty, které nabízejí různé pohledy na občanskou angažovanost. V druhé polovině teoretické části jsem se zabývala obdobím normalizace a představila dosavadní pohledy na ženskou angažovanost ve světě disentu.

Výzkum, na kterém je moje diplomová práce založená, má charakter kvalitativního výzkumného designu. Pro sběr dat jsem použila formu rozhovoru. Jednou nevýhodou kvalitativního výzkumu je okolnost, že se jeho závěry nedají zobecnit na celou populaci. Jeho výhodou je naopak to, že díky němu můžeme detailněji popsat zkoumanou skupinu osob. Odpovědi mých respondentek byly v některých případech značně rozdílné, a jindy zase až překvapivě shodné. Domnívám, že to bylo způsobené také tím, v jaké době se respondentky angažovaly, kdy jejich život byl silně ovlivněn stavem ve společnosti.

Výsledky výzkumu ukázaly, že ačkoliv vnitřní pohnutky pro angažování byly u všech respondentek různé, určitým společným jmenovatelem pro ně byl stav společnosti, který se pokoušely změnit. Impulsem, který v nich vyvolával odhodlání se angažovat, byl pro většinu z nich rok 1968, kdy se situace po Pražském jaru obrátila a v srpnu 1968 do Československa přišla vojska Varšavské smlouvy. Dalšími často zmiňovanými impulsy byly bezpráví a nespravedlnost páchané na druhých, nebo i na respondentkách samotných. Respondentky se svou angažovaností pokoušely někomu pomoci, a nejednalo se pokaždé jen o osoby z jejich nejbližšího okolí.

Jedním z vlivů, které přivedly respondentky k rozhodnutí se občansky angažovat, byla rodina. V některých případech byly respondentky v tomto duchu přímo vychovány. Tento vliv ovšem neuvádějí všechny respondentky, takže význam rodiny jako faktoru podmiňujícího občanskou angažovanost nelze jednoznačně posoudit. Dalším důležitým vlivem jak vyplynulo z výzkumu, byly pro některé respondentky postoje a aktivity jejich partnera. Často to totiž byli právě oni, kdo je přivedli k občanské angažovanosti a také je pak v jejich dalších aktivitách velmi podporovali. Někdy to ovšem byly naopak ženy, kdo byl z dvojice aktivnější. Práci žen pro dissent samozřejmě ovlivňovala i skutečnost, zda měly děti. Nejčastěji se respondentky-matky musely potýkat s tím, jak mají skloubit péči

o dítě se svojí angažovaností. Ve všech případech, však ženy dokázaly tuto dvojí náročnou roli zvládnout a začlenily svou angažovanost do svého rodinného života. Na první pohled by se mohlo zdát, že děti budou představovat překážku pro občanskou angažovanost, avšak u respondentek, se kterými jsem vedla rozhovory tomu tak nebylo, naopak děti disidentkám dodávaly energii a především byly silným motivem pro jejich aktivitu. Pokud jde o význam vzdělání coby faktoru ovlivňujícího počátek občanské angažovanosti, tak ten respondentky neuvádějí. Příčinou může být doba, ve které respondentky studovaly.

Žádná z respondentek se nikdy v rámci svojí angažovanosti v období normalizace nesešla se situací, že by jí bylo něco upřeno kvůli tomu, že je žena. V prostředí hnutí Charty 77 byly s muži na stejné úrovni a nikdo mezi nimi nedělal žádné rozdíly. Nebylo podstatné, kdo přišel s nějakou myšlenkou nebo nápadem, zda žena či muž. Stejně tak žádná neměla pocit, že by jí nějak negativně ovlivňoval fakt, že je žena a že by jí to v rámci jejího angažmá nějakým způsobem ovlivnilo. Respondentky nepřipisují svému ženství žádný specifický význam. Když však respondentky hovořily o rozdílech v angažmá mužů a žen, často zmiňovaly, že ženy do svých aktivit vkládají emoce a že se jim nejedná o moc, o kterou mužům často jde. Respondentky také často své ženství vztahují a identifikují až v momentě, kdy mají děti.

Respondentky se v rámci hnutí Charty 77 angažovaly především v těch méně nápadných rolích a jejich angažovanost tak byla méně viditelná i na veřejnosti. To je dáno i skutečností, že podíl žen na činnosti Charty 77 byl nižší, než tomu bylo u mužů. Respondentky přepisovaly a rozmnožovaly tiskoviny, ať už informace o Chartě 77 nebo publikace vydávané samizdatem. Jelikož tato činnost byla za tehdejšího režimu protiprávní, hrozilo respondentkám vězení a snažily se tedy svou činnost vykonávat tajně. Respondentky si také mezi sebou vyměňovaly přepsané materiály a dělaly tedy činnost „poslůčka“. Jejich další a neméně důležitou činností byla podpora svých partnerů, kteří by mnohdy jen těžko sami zvládli tlak, jaký byl na ně ze strany režimu vyvíjen. Často však byly ženy v tomto ohledu obdivuhodně silné a svoje partnery v těžkých chvílích podržely. Bez činnosti, kterou vykonávaly respondentky, by jen těžko mohla Charta 77 fungovat, a proto jsem přesvědčena, že by se ženám za jejich angažovanost a práci v hnutí Charta 77 mělo dostat více pozornosti a zasloužené úcty.

Na závěr cituji slova Jiřiny Šiklové, rovněž bývalé disidentky, která vystihují roli žen v českém disentu.

„Ženám angažujícím se v disentu šlo v minulých letech především o záchranu hodnot, které zde již byly, šlo jim o ochranu před morální, mocenskou, politickou i ekologickou devastací celé společnosti zrudným totalitarismem. O nic víc a o nic méně. Já osobně si myslím, že toto jako důvod pro jejich angažovanost docela stačilo.“ (Šiklová, 2003: 207)

Seznam použité literatury

Adler, Richard P., Judy Goggin. 2005. What Do We Mean By „Civic Engagement“?.

Journal of Transformative Education 3(3): 236-253.

Bendová, Kamila. 2005. „Ženy v Chartě 77. Vzpomínky na ty, které vydržely“. In Petr Blažek (ed.) *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*.

Praha: Dokořán, s. 54-66.

Berger, Ben. 2009. Political Theory, Political Science, and the End of Civic Engagement.

Perspectives on Politics 7(2): 335-350.

Blažek, Petr (ed.). 2005. *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*. Praha: Dokořán.

Disman, Miroslav. 2002. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.

Einhorn, Brabara, Charlotte Sever. 2003. Gender and Civil Society in Central and Eastern Europe. *International Feminist Journal of Politics* 5(2): 163-190.

Ekman, Joakim, Erik Amna. 2012. Political Participation and Civic Engagement: Towards A New Typology. *Human Affairs* 22: 283-300.

Havelka, Miloš. 1998. „Nepolitická politika“: kontexty a tradice. *Sociologický časopis* 34(4): 455-466.

Hendl, Jan. 2008. *Kvalitativní výzkum: Základní metody a aplikace*. Praha: Portál

Horáček, Filip. 2006. Příběh totality očima žen. *A2* [online] 7 [cit. 18.05.2014]. Dostupné z: <<http://www.advojka.cz/archiv/2006/7>>

Jechová, Květa. 2003. *Lidé Charty 77. Zpráva o biografickém výzkumu*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Marada, Radim. 2003. *Kultura protestu a politizace každodennosti*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Matthews, Todd L., Lynn M. Hempel, Frank M. Howell. 2010. Gender and the Transmission of Civic Engagement: Assessing the influences on Youth Civic Activity. *Sociology Inquiry* 80(3): 448-474.

Munoz, Linda, Heide Spruck Wrigley. 2012. The Varieties of Adult Civic Engagement in Adult Learning. *New directions for adult and continuing education* 135: 81-87.

Novák, Miroslav. 1995. Systémy politických stran a základní modely opozice. *Sociologický časopis* 31(3): 305-320.

Otáhal, Milan. 1998. O nepolitické politice. *Sociologický časopis* 34 (4): 467-476.

Otáhal, Milan. 1999. *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu*. Brno: Doplněk.

Otáhal, Milan. 2005. „Programová orientace disentu 1969-1989“. In Petr Blažek (ed.). *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*. Praha: Dokořán, s. 25-40.

Portney, Kent E., Richard C. Eichenberg, Richard G. Niemi. 2009. „Gender Differences in Political and Civic Engagement among Young People“. *Annual meeting of the American Political Science Association*. 3-6. září 2009. Toronto.

- Přibáň, Jiří. 2005. Political Dissent, Human Rights, and Legal Transformations: Communist and Post-Communist Experiences. *East European Politics and Societies* 19: 553-572.
- Putnam, Robert D. 1995. Bowling Alone: America's Declining Social Capital. *Journal of Democracy* 6(1): 65-78.
- Putnam, Robert D. 1993. *Making Democracy Work*. Princeton: Princeton University Press.
- Skovajsa, Marek a kol. 2010. *Občanský sektor. Organizovaná občanská společnost v České republice*. Praha: Portál.
- Šiklová, Jiřina. 2003. „O ženách v disentu“. In Alena Vodáková, Olga Vodáková (eds.). *Rod ženský*. Praha: Slon.
- Šiklová, Jiřina. 2006. „Význam participace žen na samizdatu i tamizdatu v období tzv. normalizace v ČSSR v letech 1969-1989“. *From Samizdat to Tamizdat*. 12-15. října 2006: Vídeň.
- Šiklová, Jiřina. 2008. „Podíl českých žen na samizdatu a v disentu v Československu v období tzv. normalizace v letech 1969-1989“. *Gender, rovné příležitosti, výzkum* 9 (1): 39-44.
- Švaříček, Roman, Klára Šedřová a kol. 2007. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portál.
- Thomas, Patricia A. 2011. Gender, social engagement and limitations in late life. *Social Science & Medicine* 73: 1428-1435.

Verba, Sidney, Nancy Burns a Kay Lehman Schlozman. 1997. Knowing and Caring about Politics: Gender and Political Engagement. *The Journal of Politics* 59(4): 1051-1072.

Westheimer, Joel. 2008. „On the relationship between political and moral engagement“ in Fritz K. Oser a Wiel Veugelers (eds.), *Getting Involved*. Sense Publishers.

Zukin, Cliff, Scott Keeter, Molly Andolina, Krista Jenkins a Michael X. Delli Carpini. 2006. *A New Engagement? Political Participation, Civic Life, and the Changing American Citizen*. USA: Oxford University Press.

Přílohy

Příloha č. 1

Okruhy otázek k rozhovorům

V jakých obdobích Vašeho života jste se angažovala?

Jaké důvody Vás vedly k angažovanosti?

Které impulsy Vás motivovaly k rozhodnutí začít se angažovat?

Ovlivňoval Vás někdo ve Vaší angažovanosti?

Jaké vlivy Vás ovlivňovaly ve Vaší angažovanosti?

Jaké okolnosti ovlivňují Vaší občanskou angažovanost?

Máte pocit, že Vás nějakým způsobem ovlivnilo to, že jste žena? Mělo Vaše ženství vliv na Vaše angažmá?

Jak se na Vaši angažovanost dívala rodina a přátelé?

Zažila jste někdy nějaké dilemata? Pokud ano tak jaká?

Zažila jste někdy v rámci Vašeho angažmá nějaký neúspěch - jaký?

O autorce

Kateřina Singerová

(*18. 05. 1987, Praha)

Na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy vystudovala bakalářský obor Studium humanitní vzdělanosti. V současné době dokončuje magisterský obor Studia občanského sektoru na stejné fakultě.

V rámci svého studia absolvovala roční stáž v Nadaci rozvoje občanské společnosti, kde poté získala i pracovní uplatnění a působila zde jako programová koordinátorka. Také jako dobrovolnice se účastnila programu Help camp Lombok v Indonésii, kde vyučovala v místní škole děti angličtinu.